

**ASYA BİÇİMİ VE FEODALİZM
İMPARATORLUKTA VE CUMHURİYETTE
TOPRAK MÜLKİYET BİÇİMLERİ
KIRSAL ALANIN DEMOKRATİKLEŞMESİ
ÜZERİNE
“MUZAFFER İLHAN ERDOST*
İLE
YAZILI SÖYLEŞİ”**

Bu yazılı söyleşide, Muzaffer İlhan Erdost, asya biçimini (Asya Üretim Tarzını/ ATÜT'ü) teorik olarak özetliyor ve asya biçimi ile Osmanlı İmparatorluğu'nda mülkiyet ilişkilerinin bir karşılaştırmasını yapıyor. Daha sonra, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e devreden toprak mülkiyeti biçimlerini ve bunların aldığı yeni şekilleri bir özet olarak sunuyor. Son bölümde, yarı-feodal toprak mülkler başta olmak üzere, kırsal alanın bir bütün olarak demokratikleşme süreçlerini, aşamalarını ve olumlu olumsuz sonuçlarını sergiliyor.

1960'lı yılların başlıca kuramsal tartışmalarından biri, Osmanlı'nın nasıl bir üretim tarzına sahip olduğu sorusu çevresinde kurulmuştu. Tezlerden biri Osmanlı'nın feodal üretim tarzına, diğeri Asya tipi üretim tarzına sahip olduğunu ileri sürüyordu. 1950'li yılların ikinci yarısında Avrupa solu içinde başladığını bildiğimiz “tarzlar” tartışması, Türkiye’de nasıl gündeme gelmişti? Tartışmanın tarafları kimler/hangi yapıtlardı?

1960 yılların başlıca kuramsal tartışmalarından birinin İmparatorluğun nasıl bir üretim tarzına sahip olduğu çerçevesinde kurulduğu saptaması doğru olabilir, ama bu konuda karşılıklı bir tartışma yaşanmadığı kanısında değilim. Avrupa solu içerisinde, asya biçimi tartışmalarında

* Yazılı söyleşide yer alan soruların taslağını hazırlayan sayın Sait EBİNÇ'e (AÜ SBE, Arş. Gör., saitebinc@gmail.com) ve soruların geliştirilmesinde değerli katkısını esirgemeyen sayın Prof. Dr. Birgül AYMAN GÜLER'e teşekkür ederiz. En büyük teşekkürü de bizi kırmayarak sorularımızı yanıtlayan Sayın Muzaffer İlhan ERDOST'a sunuyoruz.

ının 1950'lerin ortalarında başladığı konusunda da bilgi sahibi değilim. Bu konuda bizim yayınladığımız *Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri, Pre-Capitalist Economic Formations*'un çevirisidir, "London 1964" baskılıdır. Yeni baskısını genişletirken, *Sur les Sociétés Précapitalistes*'i örnek almıştık, bu da "Paris 1973" baskılıdır. Kuşku yok ki, bu yapıtların batıda yayınlandığı tarihler, bu konuların tartışılmasına başladığı tarihler olmamak gerekir. Ama benim bilgim bunlarla sınırlı.

Konunun, basına ne zaman ve nasıl yansıdığını tam olarak çıkarınamayacağım. Anımsadığım şu: Ankara'da, sanırım ODTÜ'de, Selahattin Hilav, İdris Küçükömer, Kemal Tahir'in katıldığı (belki Kıvılcımlı da var) bir panelde Asya Üretim Tarzı tartışılmış.

Kırk yıl öncesine ilişkin belleğin yanıltmalarını da düşünerek, şu notları da ekleyeyim. Bu süreçte İdris Küçükömer'in *Asya Üretim Tarzı* adlı bir kitabı ile And Yayınlarında *Asya Üretim Tarzı* derleme çeviri bir kitap yayınlanmıştı.

Benim bu konudaki ilk yazım, *Aydınlık*'ın Ağustos 1970 sayısında yayımlandı. ATÜT tartışmalarından sonra, 12 Mart 1971 cezaevi sürecine girmeden önce. Hobsbawm'ın açıklamalarından oldukça yararlandım. İdris Küçükömer'e ise şöyle bir baktım, beni fazla ilgilendirmedi. And'ın çeviri/derleme yayınında yer alan yazılarda Marx'a yaklaşım açısından bir altlık oluşturacak bilgiler edinmiştim. Asya biçimini Marx'ın metinlerinde bulacaktım. Onlar da, "Formen" dışında parça parçaydı. "Formen" ile, Marx ve Engels'in asya biçimine ilişkin parçalarını biraraya getiren *Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri*'ni yayınladığım zaman, birinci eksikliğimi gidermiş bulunuyordum. İmparatorlukla ilgili çalışmalarımı 12 Martta cezaevine girmeden önce tanımlamış gibiydim. 1973 Martında, Ankara Merkez Cezaevi'ne getirildiğimde, İmparatorlukla ilgili gerekli belge, yazı ve kitapları irdeleyi sürdürdüm, eksiklerimi tamamladım.

İlk bakışta, Osmanlı toplumunun iki marksist teorik modelden (Asya üretim tarzı ve feodalite) hangisine uyduğu araştırılıyordu. Ancak ortada böyle soyut ve teorik bir soru için fazla heyecan, polemik ve erteleme vardı. O dönemde yapılan tartışmalar, devlet-toplum ya da asker-sivil ilişkilerini yeniden tanımlayacak teorik temeller bulma ara-

yışının bir ürünü müydü? Yoksa Sovyet-Çin tartışmasının Türkiye'ye yansımaları mıydı? Tartışmadaki yüksek hararetin başka bir nedeni mi vardı?

Beş ya da altı yıl önce İzmir'de bir doçent benimle konuşurken, kendilerinin ATÜT görüşünde olduklarını, benim görüşüme katılmadıklarını söylemişti. Kendisine, benim, bu konuda yazdığım yazıları, ya da yazılarımı topladığım kitabımı okuyup okumadığımı sordum. Ne yazılarımı biliyordu, ne de kitabımı görmüştü.

ATÜT tartışmalarında, üniversite bağlantısı önplandadır. Bu konuda doğruların Marx'ı bilmekten değil, üniversiteli olmaktan geçtiği kanısı vardır, sizi yokumsarlar. Ama ben bunlara aldırım.

İkincisi, politik kümelenmedir. Sosyalist devrim tezini savunan TİP'e yakın duruş, burada karşı çizgiyi belirler. Mihri Belli'nin asya biçimiyle ilgili genel bir yazısı olduğunu anımsıyorum. Yani asya biçimine bakışta ayrılık, "sosyalist devrimci"ler ile "milli demokratik devrimci"ler arasındaki ayrılık gibidir. Toplumsal olguları, tezlere göre çözümlenmek, doğal ki, sorunu çözmekten çok, kilitlemeye yarar. Onun için konu o zaman da çözülmemiş gibi görünür.

Daha değişik bir anlatımla, "fazla heyecan, polemik ve sertleşme"nin nedeni, teorik olarak asya biçimi ve feodalite tezlerinden kaynaklanmıyordu, politik ayrılıklardaki "heyecan, polemik ve sertleşme", asya biçimi tartışmalarına yansınıyordu.

Çok şeyi unutmuş olmalıyım. Açık yüreklilikle söyleyeyim: asya biçimini teorik ve toplumsal boyutuyla yalnızca ben irdeledim diyebilirim. Doğal ki Türkiye'den sözediyorum. Marx'ın elyazmaları arasında bıraktığı "Formen"de çerçevelenen asya biçimini osmanlı toplumuyla karşılaştıran yalnızca ben oldum. Kimse de bana "gözünün üstünde kaşın var" demedi, yani yazılarım bu konuyu tartışanlar tarafından sessizce geçiştirildi, yok sayıldı, sanırım okunmadı.

Şunu da burada belirteyim: Hobsbawm'ın önsözleriyle yayınlanan *Pre-Capitalist Economic Formations*'ı (Lawrence and Wishart, London 1964), bana, Korkut Boratav getirmişti. Önemli bir kitap olduğunu, çevirtip yayınlamamın yararlı olacağını söylemişti. Çeviriyi Mihri Belli üstlendi. Çevrilirken o denli beni "büyülemişti" ki, gene Mihri

Belli'nin masamın üzerine koyduğu Ahmed Arif'in şiirleri için *Türk Solu*'na istediği yazıyı, "Mavzerine Şiir Doldurur" yazısını bu kitabın havası içinde yazmışım.

"O dönemde yapılan tartışmalar, devlet-toplum ya da asker-sivil ilişkilerini yeniden tanımlayacak teorik temeller bulma arayışının bir ürünü müydü? Yoksa Çin-Sovyet tartışmasının Türkiye'ye yansımaları mıydı? Tartışmadaki yüksek hararetin başka bir nedeni mi vardı?" diye soruyorsunuz.

İlkin şunu söyleyeyim: İmparatorluk ile asya biçimi arasında özdeşlik savında olanlar, "sivil toplum" ile, asker-sivil'deki "sivil"i öne çıkarmış gibidirler. Marx, "Feuerbach Üzerine Tezler"inde, "Eski materyalizmin bakış açısı, sivil toplumdur; yeni materyalizmin bakış açısı ise, insan toplumu ya da toplumsal insanlıktır" derken "sivil" ile, günlük dilimizdeki "asker ve sivil" söylemindeki "sivil"i amaçlamadığı ve amaçlanmadığı bilinmek gerekir.

İkincisi: "Pekin-Moskova Çatışması"nın Süleyman Ege yayınladı. Bu konunun asya biçimi tartışmalarına yansıdığını sanmıyorum. Ama, Türkiye devrimcisini, teorik bilgilenme açısından daha emekleme konumundayken ikiye ayırmaya neden olacak bir ortam sağladığı da belirtmeli. Bu tartışmalar sırasında, Çin-Sovyet sınırında, Çinli askerlerin Sovyet askerlerine pantolonlarını sıyrarak hakaret anlamında götlerini gösterdikleri yazıldığı zaman, sorunun bir teorik ya da ideolojik ayrılıktan mı, kaba ve geleneksel bir düşmanlıktan mı kaynaklandığını da kendime sordum, bu tür tartışmalardan uzak durdum.

Sosyalizmi doğrudan kendi kaynaklarından öğrenme süreci, Sol Yayınları'nın yayınlarıyla örtüşür. *Kapital* (Marx), *Anti-Dühring* (Engels), *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* (Lenin), bunların yanında *Felsefenin Başlangıç İlkeleri* (Poltzer), *Ekonomi Politik* (Nikitin), *Türlerin Kökeni* (Darwin), *Mukaddime* (İbni Haldun) vb. gibi yapıtların çevirisi ve yayını beni o denli girdabına çekmişti ki, sizin vurguladığımız tartışmaları izleme, benim dışımda kaldı. Bildiklerim, anımsayabildiklerim ağızdan alınma bilgilerdir, kimileri de gazete haberlerinden kalmadır. Bu arada Aybar'ın yayınlanan yazılarını irdeledim. Orada da sistemli bir ATÜT görüşüne rastlamadım. Aybar'ın geri kalmışlığı, İmparatorluğu "despot devlet" ile özdeşleyerek açıklamaya çalıştığını;

esnaf ve zanaat loncası olarak bilinen “ahi” örgütlerinin, “ahi”liğin “kardeşlik” anlamından yola çıkarak, bu kardeşliğin sosyalizmin benimsenmesinde emekçiler arasında geleneksel kardeşliğe dayalı bir birlik ya da birleşmeye temel oluşturacağını yazdığını anımsıyorum. Kıvılcımlı’nın “Formen”le ilgili notlarını içeren yazısını şöyle böyle anımsıyorum. Eski Ortadoğu’da sulama kanallarıyla, kentlerle ilgili bir yazıydı sanırım, ama ben, o yazısından da fazla bir şey anladığımı söyleyemem.

1960’larda sosyalist aydınların, Türkiye’nin özgüllüğünü kavrama ve siyasi ittifak ve stratejileri bu özgüllükten hareketle kurmaya olanak verecek bir düşünce arayışında oldukları söylenebilir. ATÜT savunması böyle bir arayışın ürünüdür denebilir mi?

1960’lı yıllarda ATÜT’den hareket edenlerin büyük çoğunluğunun bugün neoliberalizmin savunuculuğunu yaptıkları söylenebilir. Bugünkü konumlarıyla ATÜT savları arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?

Bu sorularınızı yanıtlayacak durumda değilim. Ancak şunu söyleyebilirim: Kuşku yok ki, ATÜT ile İmparatorluktaki ilişkileri özdeşleştirenler negatif amaçlar taşıyorlardı. Ama, açtıkları şemsiye, “biz biliriz”, “biz biliyoruz” şemsiyesiydi. Oysa ne asya biçimini ve ne de İmparatorluktaki ilişkileri tam olarak araştırmışlardı. İmparatorluğun “despot devlet” kavramıyla ne ilgisi vardı? Ahi örgütleri, esnaf ve zanaat loncaları olarak, feodal tarzın ticaret ve zanaatla örtüşen ve bütünleşen kurumlarıydı. Ne geçmişi açısından asya biçimiyle örtüştürülebilirdi, ne de esnaf ve zanaat ustası, kalfası ve çırağı modern işçi sınıfının yerine kona-bilirdi.

Kısaca söylemek gerekirse, bilimsel sosyalist açıdan, ne Cumhuriyetin üzerine oturduğu İmparatorluk doğru çözümlenebilmişti, ne de devrimci devrimin yükseldiği dönemde devrimci demokratikleşmenin ana ilkeleri doğru olarak konmuştu. Bugünkü sapmaların, o günkü hastalıkların öz çocuğu olduğunu söylemek sanırım pek yanlış olmaz.

Konumuz iki merkezli. Biri ATÜT ya da asya biçimi, öteki İmparatorlukta üretim ilişkileri. ATÜT konusunda sizin vargılarınızı ana çizgileriyle öğrenebilir miyiz?

Yayınlanan çalışmalarımın yararlanarak beş başlık altında özetlemeye çalışayım:

Birincisi: Asya Biçimi ve Despot Devlet

Marx, kapitalizm-öncesi ekonomi biçimlerine, ilkin *Formen*'de, üreticinin ücretli işçi haline, üretim araçlarının sermaye haline gelmesi sürecini incelediği bölümde, daha sonra *Kapital*'de (birinci ciltte) işbölümünü ve (üçüncü ciltte) rantın tarihsel evrimini incelediği bölümlerde değinir. Yani Marx, asya üretim biçimini (bu arada antik -roma ve yunan-, cermen ve slav biçimlerini), *doğrudan incelememiş*, soruna, ele aldığı konu açısından, yani dolaylı olarak değinmiştir.

Marx ve Engels, -asya biçimi konusunda değilse de- asyalı toplumlar konusunda, zaman zaman değişen sonuçlara varmışlardır. Örneğin, Marx, 1853'te Engels'e yazdığı mektubunda, Bernier'e dayanarak, Türkiye, İran ve Hindistan'da, özel toprak mülkiyetinin bulunmayışı olgusunu vurguluyor. (*Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 106) Engels, aynı mektuba verdiği yanıtta, Hindistan gibi Türkiye'de de, toprakta özel mülkiyetin bulunmadığı görüşünü benimseyerek şunu soruyordu: "Ama nasıl oluyor da Doğulular toprak mülkiyetine, bunun *feodal biçimine* bile, bir türlü varamıyorlar?" (*Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 106.) Engels, onbeş yıl kadar sonra ise, "Devlet ya da komünün toprağın sahibi olduğu tüm Doğuda, dillerde toprak sahibi teriminin bile olmadığı" yazdığı yerde ekleyecektir: "Türkler Doğuya, fethetmiş buldukları ülkelere, bir tür tarımsal feodalizmi sokanların ilki oldu." (*Anti-Dühring*, s. 264.)

Marx ve Engels'in, Türkiye (Osmanlı İmparatorluğu) konusundaki değerlendirmeleri, edindikleri yeni bilgilerle bir tür evrime uğramış olmakla birlikte, gene de Türkiye konusundaki yazının (literatürün) yetersizliği dolayısıyla, berrak bir sonuca ulaşmış oldukları söylenebilir. Ayrıca belirtelim ki, Marx ve Engels'in, asya biçimini, Mısır-Mezopotamya-İran-Hindistan kuşağından, Hint topluluklarına, bunların da en ilkel topluluklarına indirgediklerini gözardı etmemek gerekir. Bu, merkezi sulama (ya da suların düzenlenmesi) konusu dışında, asya biçimi örneğini, yalnızca Hint topluluklarından vermiş olmaları, coğrafya alanı olarak "Asya" ile, üretim ilişkisi açısından "asya biçimi"ni birbirinden ayırdıklarına bir kanıt oluşturabilir. Engels, bir "as-

ya biçimi”nin temel iktisadi yapısını irdelemeye hemen hemen eğilme- miş, bu temele, genel olarak, doğu despotluğunun, despot devletin oluşumunun iktisadi temeli olması dolayısıyla değinmiştir. Bu iktisadi temel ise, birbirinin benzeri ve birbirinden yalıtık (tecrit olmuş). “İlkel komünist” (*Sömürgecilik Üzerine*, s. 364-365) ya da “toprağın ortaklaşa (komünal) mülkiyet”e (*Anti-Dühring*, s. 271-72, 510-11, 457) dayalı olduğu köy topluluklarıdır. Bu birbirinden kopuk, toprağın komünal mülkiyetine dayanan köy topluluklarının ortak *birliği* despot devlet aracılığıyla gerçekleştirilir. Engels’in doğu despotluğuna değindiği her yerde -ya da hemen hemen her yerde- “Hindistan’dan Rusya’ya kadar” (*Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 278; *Anti-Dühring*, s. 298, 510-11; *Sömürgecilik Üzerine*, s. 36) tümceciğini eklemeyi ihmal etmediğini ayrıca belirtelim. Engels “eski toplulukların varlıklarını sürdürdükleri her yerde, Hindistan’dan Rusya’ya değin binlerce yıldan beri en kaba devlet biçiminin, doğu despotluğunun temellerini oluşturduklarına” vurgu yapar. (*Anti-Dühring*, s. 270.)

İkincisi: Tarım Komünü ve Asya Biçimi

Ortaklaşa (komünal) mülkiyetten özel mülkiyete geçişin ara aşamasını oluşturan tarım komünü, daha ilkel topluluklardan ayırdeden Marx, Zasuliç’e yazdığı mektubun birinci ve üçüncü taslağında “daha önceki ilkel toplulukların tümünün üyeleri arasında kanbirliği” bulunduğunu belirtir. Tarım komünü, bu güçlü, ama dar bağı kopararak yabancılarla temasını genişletme ve geliştirme yeteneğini kazanır. Marx, tarım komünü, kanbağıyla birbirine bağlı olmayan insanların toplumsal gruplaşması olarak niteleyecek, kanbağına dayalı aşiret ve kabile birliklerinin değil, komşuluk ilişkilerine dayalı köy topluluklarının tarım komününün temelini oluşturduğunu yazacaktır.

Burada, biz, yalnızca, kanbağıyla birlikte ilişkilerin çözülmüş olmasını değil, toprakta (bu, ev ve avlusudur) özel mülkiyeti, ve ekilir toprakta, özel tasarrufu (kullanımı) buluruz. Tarımsal komünün bağrındaki bu ikilik, komünal mülkiyet ile özel mülkiyet, onun, zamanla çözümlenip dağılmasının *tohumu* olacaktır.

İlkel iktisadi ve toplumsal eşitliği çözüştürüp dağıtacak olan bu taşınabilir malların birikimi, ilkin ekilir toprakların ortak mülkiyetini ve daha sonra da özel mülkiyetin komünal eklentileri haline gelecek or-

man, otlak vb. gibi ortak mülkleri özel mülkiyete dönüştürecek olan çıkar çatışmalarını ve tutkularını kışkırtır. Bu nedendir ki, eski biçimlenmenin son aşaması olan tarım komünü, “ortak mülkiyete dayanan toplumdaki özel mülkiyete dayanan topluma geçişin aşamasıdır”. Marx, ortak mülkiyete dayanan toplumdaki özel mülkiyete dayanan topluma geçişi, toplumun arkaik (ilkel, eski) biçimlenmesinden *ikincil* biçimlenmeye, yani kölelik ve serflik üzerine kurulu toplumlar serisine geçiş olarak (*Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 260, 238-39, 269) niteler.

Asya biçimi, karşımıza, *burada* çıkar. Asya biçimi, ekilebilir toprağın, ortaklaşa mülk olduğu, ama ekilir toprakta özel tasarrufun (zilyed) olduğu ve dolayısıyla tarımsal ürünlerin özel olarak mülk edinildiği bir tarım komünüdür. “Ortak mülkiyete dayanan toplumdaki özel mülkiyete dayanan toplum aşaması”na gelinmiş olmakla birlikte, asya üretim biçiminde, ikinci biçimlenmeye geçiş kendi iç dinamiğiyle meydana gelmemekte, yani kölelik ve serflik üzerine kurulu toplumlar serisine, yüzlerce yıl *geçilememektedir*. Taşınır malların, özellikle tarımsal ürünlerin özel olarak mülk edinilmesi açısından kendi bağrında çözücü öğeleri taşıyan, ama gene de -yüzlerce yıl- çözülüp dağılmayan asya biçimi, arkaik biçimlenmenin *sonuncu* aşaması olması dolayısıyla, “toplumsal ekonomik biçimlenmenin ileriye doğru gelişen çağları” (Marx, “Önsöz”, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, s. 26.) arasında yer alır, ama gelişmeye karşı en dirençli biçim olduğu için, ikincil biçimlenmeye geçemez.

Üçüncüsü: Komünal Mülkiyet ve Özel Tasarruf

Yaygın bir biçimde, asya üretim biçimi, üretim ilişkileri sıralanışında, “ilkel komünal üretim biçimi”, “köleci üretim biçimi”, “feodal üretim biçimi” “kapitalist üretim biçimi”, “sosyalist üretim biçimi” “komünist üretim biçimi” gibi diğerlerinden ayrı ve başlıbaşına bir üretim biçimi gibi düşünülmektedir. Oysa, asya üretim biçimi, bu ayrı ve başlıbaşına üretim biçimleri gibi, ayrı bir üretim biçimi değildir; ilkel komünal üretim biçiminin yukarı evresiyle örtüşen bir biçimdir, “toplumun ilkel biçimlenmesinin *son aşaması*”dır. (*Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 158). Burada öteki üretim araçları özel mülk haline gelmiş olmakla birlikte, toprak henüz topluluğun ortaklaşa mül-

küdür, kır ya da köy topluluğunun ortak mülkiyetindedir. Toprağın ortaklaşa mülk olduğu, topluluğun ortaklaşa mülkiyetinde bulunduğu başka değişik biçimler de vardır, ve bunlar, Marx tarafından ayrı ayrı adlandırılmıştır: Antik ya da roma (ve yunan) biçimi, slav biçimi, cermen biçimi gibi. Bunların hepsi ilkel komünal toplumun yukarı evresiyle (son aşamasıyla) örtüşen, toprakta komünal mülkiyetin şu ya da bu biçimde görüldüğü biçimlerdir. Bunların içinde, asya biçimi, toprağın ortak mülkiyetinden *başka* bir toprak mülkiyeti tanımamasıyla, ve toprağın, birliğin, *ortak* mülkü olmasıyla, ötekilerden ayrıdır (farklı bir tip gösterir). Burada gerçek mülk sahibi, komündür, bir başka anlatımla toprakta *özel mülkiyet* oluşmamıştır; ama toprak özel olarak tasarruf edilmektedir.

Topluluk üyesi birey, toprağın özel sahibi olmaması anlamında mülksüzdür, ama gerçek mülk sahibi köy birimlerini oluşturan topluluktur ve bu anlamda küçük köy topluluğu, toprağın ortaklaşa sahibidir. Hükümdar, burada, artı-ürünün tek sahibi olması sıfatıyla, tüm toprakların sahibi görünmektedir; ama gerçekte topraklar, *ager publicus*, kamu toprağı, yani *tüm* toplumun ortak toprağı değil, her köy topluluğunun ayrı ayrı ortaklaşa (komünal) toprağıdır.

Birbirine benzeyen, ama aralarında çıkar birliği bulunmayan, birbirinden yalıtık, küçük toplulukların tümünün üstünde, sulama, dinsel vb. ortak amaçlardan doğan ve üst-birliği oluşturan despot devlet, sürekli dağılmalar, hanedan değişiklikleri ve fetihlere karşın, asya biçiminde, ortaklaşa mülkiyet, toplumun ekonomik unsurlarının yapısı, dinginlikle varlığını sürdürmüş ve bu toplulukların temelini oluşturmaya devam etmiştir. (*Kapital*, Birinci Cilt, s. 386; *Anti-Dühring*, s. 298, 511.)

Öteki tarım komünleri olan yunan, roma, cermen ve slav biçimlerinde, toprakta gördüğümüz özel mülk ve komünal mülk biçimindeki ikiliği, asya biçiminde göremiyoruz. Topluluk üyesi, asya biçiminde, komünal mülkiyetin ortak zilyedir (tasarruf edenidir). “Mülkiyetin ancak komünal mülkiyet olarak bulunduğu yerde, birey olarak üye, bu sıfatıyla, ister miras yoluyla olsun ister olmasın, bunun ancak bir kısmının *zilyedir*, çünkü mülkiyetin hiç bir parçası, hiç bir üyenin kendisine ait olmayıp, topluluğun ancak doğrudan bir parçası olarak, do-

layısıyla topluluktan ayrı olarak değil, onunla doğrudan bir kimse olarak onundur. Bu yüzden birey yalnız bir zilyedir. Varolan şey, yalnızca *komünal mülkiyet ve özel zilyedir.*” (*Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 22.) “... toprağın gerek özel, gerek ortaklaşa zilyedliği ve kullanımını olmasına karşın, toprağın özel mülkiyeti yoktur.” (*Kapital*, Üçüncü Cilt, s. 629.)

Dördüncüsü: Asya Biçimi ve Farklaşma

Engels, Hint topluluklarını da örnek olarak aldığı pasajların birinde, “eski ilkel topluluklar” diyor, “içlerinde dağılma sonucunu veren servet farklılıkları meydana getirmeden önce, varlıklarını binlerce yıl sürdürebilirler”. (*Kapital*, Birinci Cilt, s. 543.) Servet farklılıklarının meydana gelmesi, ilkel toplulukların içsel çözülüşünün önkoşuludur, ne var ki, bu farklılığın meydana gelmesi de, doğrudan üreticinin bağımlılık ilişkisine ve bu ilişkinin niteliğine bağlıdır.

Genel olarak, tarımsal komünde, topluluğun üyeleri, bu topluluğun üyesi oldukları için mülk sahibidirler. Özel olarak ise, asya biçiminde, topluluğun üyeleri, bu topluluğun üyeleri oldukları için mülk sahibidirler. Ama, burada, toprakta, ancak komünal mülkiyet bulunduğu için, birey olan üye, toprağın herhangi bir parçasının sahibi değildir, toprağın herhangi bir parçası bir üyenin kendisine ait değildir; bütün toprak, topluluğun ortaklaşa mülküdür ve birey de topluluğun bir üyesi, bir parçası olduğu için (ve bu hakla) toprağın bir kısmının zilyedir, toprağın bir kısmını eker, biçer, tasarruf eder, ama, hiç bir zaman tasarrufunda bulundurduğu toprağın mülkiyetinin sahibi olarak görünmez. “Bu yüzden birey yalnızca bir zilyedir. Varolan şey, yalnızca *komünal mülkiyet ve özel zilyedir.*”

Birey, bir yandan, kendisini, topluluğuna bağlayan göbek bağından kurtaramaz (*Kapital*, Birinci Cilt, s. 361); öte yandan da, tek mülk sahibi olarak görünen “bütün küçük toplulukların üstünde duran ve herkesi kapsayan”, alt-toplulukların tümünün ortak birliğini gerçekleştiren despotun, “topluluğun *birliğini* içeren şeyin mülkü, kölesi”dir. Bir başka deyişle, birey, bir yandan, topluluğun üyesi olduğu için komünal mülkiyetin ortaklaşa sahibidir; öte yandan, toprağın tek sahibi olarak görünen birliğin başının (toplulukların üstünde duran ve herkesi kapsayan *doğu despotluğu* sözkonusudur) mülküdür. Gerçekte top-

luluğun'üyesi, ortaklaşa da olsa mülk sahibidir; ama bireyin kendisi de, birliğin mülkü olduğu için mülksüzdür. Burada, bireyin, birliğin mülkü, kölesi olarak görünmesi, kölelik ve serflikte olduğu gibi, temel ilişkiyi değiştirmemektedir. Çünkü, kölelik ve serflikte, kabilenin ya da topluluğun üyesi olan emekçinin kendisi, kabilesinin ya da topluluğunun, bir başka kabile ya da topluluk tarafından istila edilerek mülksüzleştirilmesi sonucu, yalnızca mülksüzleştirilmekle kalmaz, o da, istilacı topluluğun mülkü haline gelir. Asya biçiminde ise, emekçinin kendisi topluluğun üyesi olarak kaldığı için, -birliğin mülkü olması anlamında mülksüz görünse de- topluluğun üyesi olduğu ve topluluk gerçek mülk sahibi olduğu için, köle ve serf gibi, bir başka kabile ya da topluluğun mülkü haline gelmemiş, mülkiyet ilişkisi değişmemiştir. Kölelik ve serflik, mülkiyetin ortaklaşa sahibi olan emekçilerin mülksüzleşmeleri ve kendilerinin de mülk haline gelmeleri sonucu, mülkiyetin bütün biçimlerini değiştirirler. (*Grundrisse / Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, 16,22, 39-40)

Beşincisi: Kent ile Kırın Farklaşmamış Birliği

Asya biçiminde, kent ile kırın farklılaşmamış birliğini buluruz. Birbirlerinin benzeri olan, pazardan kendi alanı dışında kalan toplum kesiminin tarihinden bağımsız “her köy ayrı bir topluluk ya da cumhuriyettir” (Marx, *Sömürgecilik Üzerine*, s. 342). “100 ile birkaç bin *acre*'lik bölge üzerinde herbirisi kapalı bir bütün oluşturur.” (*Kapital*, Birinci Cilt, s. 384.) Küçük ve son derece eski bu Hint topluluklarında, değişmeyen, sistemli bir işbölümü vardır. Gerçek anlamda kentler ise, “bu köylerin yanında, ancak dış ticarete özellikle elverişli olan, ya da devletin başının ve satraplarının (valilerinin) gelirlerini (artı-ürünü) emek karşılığında değiştikleri noktada kurulmuştur”. (*Grundrisse / Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 17-18.) Köy ile kent, tarım ile sanayinin ayırdığı farklı ve o ölçüde de karşıt kuruluşlar değildir, dolayısıyla da, *meta değişimine dayanan bir işbölümü* sözkonusu değildir.

Kırsal bölgelerde yaşayan zanaatçılar, geçimlerini, tarımda çalışmayan öteki unsurlar gibi, köylülerin ortak gelirinden ayrılan fonun bir kesiminden sağlamaktadırlar. “Çiftçilerin kendi emeğiyle karşılayamadıkları gereksinimleri ve istemlerini karşılayan çok sayıdaki emekçi gruplar, bütün ülkelerde bu fonlarla yaşıyorlardı.” (*Kapitalizm Ön-*

cesi *Ekonomi Biçimleri*, s. 200.) Açık ki, burada zanaatçı ile çiftçiler arasında, emek ürünlerinin doğrudan değişimi vardır; zanaatçıların tarımdan ayrılışı, yeni bir işbölümü oluşturmakla birlikte, ürünler, meta biçimini almamaktadır.

Kent zanaatçıları da, “ücretlerini özünde aynı olan bir fondan -toprağın ek gelirinden- almaktaydılar, ama bu fonun dağıtım ve biçimi ve dağıtıcıları farklıydı”. “Zanaatçılar için ayrılan bu fonun büyük bölümü devlet ve memurları tarafından dağıtılır. “Başkent, zorunlu olarak, bu dağıtımın yeraldığı başlıca merkezdir.” (*Artı-Değer Teorileri / Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 200, 201.) “Hükümdarın tarımsal artı-ürünün tek sahibi olarak görüldüğü Asya toplumlarında onun [hükümdarın] gelirini, ... *free hands* [serbest eller, yani “zanaatçılar”] ile değiş-tokuş etmesi sayesinde koskoca kentler meydana gelir.” (*Grundrisse / Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 120.) Burada da zanaat işçisinin emek fonlarını, toprağın ismi sahibinin (hükümdarın) geliri, doğrudan artı-ürün oluşturmaktadır (artı-ürünün para olarak değeri değil).

Köy ile kent arasında, tarım ve zanaatın farklılaşmamış birliği vardır. Köyde, zanaatçılar için ayrılan ürün meta haline gelmediği gibi, kentte de zanaatçılara dağıtılan artı-ürün meta haline gelmez. Genel işbölümüne, yani emeğin tarım ve sanayiye ayrılmasına karşın, doğal ekonomi geleneksel varlığını sürdürür; bu işbölümü, kırsal ile kent arasında, tarım ile sanayi arasında bir meta değişimine olanak sağlamadığı için, bir farklılaşma, bir iç karşıtlık oluşturmaz. “Ürünlerin esas kısmı, *topluluğun* doğrudan kullanımı içindir ve meta biçimini almaz. Bu nedenle, buradaki üretim, bütünüyle Hint toplumunda, *meta değişimi ile oluşan işbölümünden* bağımsızdır.” (*Kapital*, Birinci Cilt, s. 384.)

Asya biçiminde, kentte ve köyde olsun, zanaat mesleği, kalıtsal yolla babadan oğula, kuşaktan kuşağa aktarılır, uğraş kalıtsal hale gelmiş ve kastlaşmıştır. “Zanaatçılar, sabit sermaye kitlesine bağımlı olarak belirli bir yere bağlı değildir.” “Eğer müşterileri uzunca bir süre için, hatta kısa bir süre için bile oturdukları yeri değiştirirlerse, tarımla uğraşmayan emekçiler, ya onların ardından gitmek ya da açlıktan ölmek zorundadırlar.” Kentlerde de durum aynıdır. “Krallık gelirlerinin ... yeni dağıtım merkezleri kurulur kurulmaz”, eski başkentler, za-

naatçıların da dahil olduğu sakinleri tarafından terkedilerek birer harabe haline gelir. Bu öteki ülkelerdeki gibi, kentlerin kendiliğinden yokolmasından apayrı bir şeydir. (*Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 201.)

“Osmanlı üretim tarzı feodalizmdir.” Bu tezi üretmede kullandığınız düşünme ve araştırma yönteminizi tanımlar mısınız? (Ve bu tezi temellendirdiğiniz yapılarınızı dipnotta belirtir misiniz?)

Savunduğunuz bu tezin başlıca önermeleri ve önermelerin kanıtları nelerdir?

Üretici ile üretim araçları arasındaki ilişkiye *üretim biçimi*; üretici ile üretim araçları sahibi arasındaki ilişkiye *üretim ilişkisi*; üretici, üretim araçları sahibi ve bunu siyasal erkle bütünleyen sisteme *üretim tarzı* diyoruz. Şu da var ki, biçim, ilişki, tarz ayrımına metinlerde pek uyulmuyor. Ben de söyleyiş bakımından çok daha kolay geldiği için “ATÜT” ya da “Asya Üretim Tarzı” değil, “asya biçimi” demeyi ve yazmayı yeğliyorum.

Yukarda açıklamaya çalışıldığı gibi, asya biçiminde, toprak, komşuluk ilişkisine dayanan köy topluluğunun ortaklaşa malıdır, dolayısıyla topluluk üyeleri, toprağın ortaklaşa sahibidirler. Topluluk üyeleri, toprağı, eşitlik ilkesine uygun olarak, tasarruf eder. Yani mülkiyet ortak, tasarruf özeldir. Artı-ürün, toprağın *ismi sahibi görünen* en yüksek bey, yani devletin başı tarafından maledinilir. Tek vergi biçimi artı-ürün, doğrudan ürün olarak tahsil edilir. Ev ve eklentileri, üretim araçları özel, ekilir toprak ortaklaşa mülktür. Tarım ve zanaat işbölümü topluluk biçimlerinde ortaya çıkmış olmakla birlikte, zanaatçının emeği, tarım emekçisinin ürününden doğrudan karşılanır. Dolayısıyla, zanaatçı ile tarımcı ürünlerini birbirleriyle doğrudan değiştirler. Bir başka anlatımla tarım ve zanaat arasında işbölümü vardır, ama meta değişimine dayanan bir işbölümü değildir. Köy birimleri kendilerine yeten birlikler olarak, yüzlerce yıl değişmeden varlıklarını sürdürürler. Dolayısıyla, ilkel komünal toplumun son aşaması olan tarım komünlerinden biri olan asya biçimi, değişmeye karşı dirençlidir, kendi iç dinamiğiyle ikinci biçimlenmeye, yani köleci ya da feodal biçimlenmeye geçilmemiş, geçilememiştir.

Asya biçimiyle hemen hemen hiçbir yönden örtüşmeyen İmparatorlukta üretim ilişkilerinin temelini oluşturan toprak mülkiyet biçimlerini, tarım emekçisi olarak reyanın serf konumunu, kır ve kentin, tarım ve zanaatın meta değişimine dayalı işbölümünü, meta değişimine dayalı işbölümünün sonuçları olarak, toplumsal ölçekte gelişme, değişme, çözülme, çürüme ve dağılma süreçlerini, bütün bunların bir toplamı olarak üretim ilişkisinin feodal niteliğini belirleyebiliriz:

Birincisi: Mülkiyet Açısından Topraklar

İmparatorlukta, topraklar, mülkiyet açısından genel olarak dörde ayrılır: 1) devlet mülkü (miri mülk) topraklar; 2) özel mülk topraklar; 3) zümre mülkü (vakıf) topraklar; 4) aşiret topluluğuna ait topraklar.

Mülk topraklar olsun, miri topraklar olsun, vakıf ya da aşiret toprakları olsun, işletme biçimi bakımından, temelde, birbirinin aynıdır.

Toprak, tarlalar halinde, köylü ailelerin işleyebileceği büyüklükte işletmelere bölünmüştür. Gene mülkiyeti birbirinden farklı bu topraklarda, doğrudan üretici köylü ile toprak sahibi arasındaki ilişkiler, esas olarak, aynıdır. Toprağı tasarrufunda bulunduran köylü aileler, toprağın sahibine (devlet mülkü topraklarda devletin belirlediği timar sahibi sipahiye, mülk topraklarda toprağın sahibine, vakıflarda vakıf mütevellisine, aşiretlerde aşiret reisine) rantı öder.

İkincisi: Toprağın Askeri Vergilendirmesi

İmparatorlukta, toprak, genel çizgileriyle, birbiriyle örtüşen iki feodal sisteme göre örgütlenmiştir. Biri mülkiyetin niteliğine, öteki askeri örgütlenmeye göre. Mülkiyete göre, topraklar, devlet toprakları, özel mülk topraklar, zümre toprakları, topluluğun ortaklaşa mülkü olan (aşiret) toprakları sahipliklerine göre farklı olarak vergilendirilmiş olmakla birlikte, genel olarak toprakların tümü timar sistemine göre, yani askeri örgütlenmeye göre vergilendirilmiştir: Devlete ait topraklar sipahi timarları biçiminde; kişilerin mülkü topraklar mülk timarlar biçiminde; zümreye ait topraklar vakıf timarlar biçiminde; aşirete ve beyliğe ait topraklar ocaklık ve yurtluk timarlar biçiminde.

Timar (padişah hasları, vüzerâ hasları ve zeametleri sistem olarak timar kapsamına girdiği, yalnızca alan büyüklüğü bakımından farklı olduğu için, tümünü timar adı altında anıyoruz), feodal askeri örgütlenmenin İmparatorluktaki adıdır. Bir başka anlatımla, tüm toprakların

rantı, askeri hizmet esasına göre timara bağlanmıştır. Feodalizme, özellikle de askeri-feodalizme özgü terim çeşitliliği içerisinde okurun karşılaşacağı güçlükleri gidermek için, belirtelim ki, “timar”, feodal devletin askeri örgütlenmesinin toprakla örtüşen biçimidir. Doğrudan üreticinin artı-emeği (ve artı-ürünü), bir yandan savaş birliğine askerleriyle birlikte katılacak subay statüsündeki feodal ile savaş birliğine belirlenen sayıda asker göndermekle yükümlü olan toprak sahibi feodalın gerekli ve lüks harcamalarını karşılamaya tahsis edilmiştir; ve öte yandan savaş için bir fon oluşturur.

Devlete ait topraklarda (sipahi timarlarında), timar sahibi (sipahi), subay statüsünde ve (timarın her 3.000 akçelik geliri için bir asker hesabı ile) timarının gelirinin büyüklüğüne göre belirlenen sayıda asker ile savaşa katılır. Sipahi savaşa katılmadığı zaman timarın elinden alınması ve başkasına verilmesi kuraldır.

Özel mülk olan topraklarda, timar sahibinin (aynı zamanda toprağın sahibidir) savaşa katılma yükümlülüğü yoktur, ama toprağın gelire göre belirlenen sayıda savaşa asker göndermekle yükümlüdür. Asker göndermediği zaman, timarı elinden alnamaz, timar gelirinin bir yıllığına, hazine adına elkonur.

Doğu ve Güneydoğu’da izlediğimiz yurtluk ve ocaklık timarlarda, yurtluk ve ocaklık timarların beyleri ve aşiret reisleri, belirli sayıda askerle birlikte savaşa katılır. Yurtluk timarlarda, beylere “sancak itibar olunmuştur”, bunlar “azl ve nasbı kabul eylemezler”, hizmeti bıraktıklarında ya da öldüklerinde, yurtluk timarları oğullarına, yoksa akrabalarına kahr. Ocaklık timarlarda, aşiret reisleri, “tabl-u alem sahibi değildirler; hangi sancağa tabiler ise sancak beyleri ile maan sefer eşerler” (Avni Ömer Efendi, “Kanun-ı Osmanlı Mevhum-ı Defteri Hakani”, *Bellekten*, Sayı: 59, s. 388, 390), “ama timarları yurtluk ve ocaklık hükmündedir, yani ölse ya da hizmeti bıraksa, timar, oğluna, yoksa akrabasına verilir. Başkasına verilmez.”

Vakıf topraklar, genel olarak, askeri hizmete bağlanmıştır ve bu nedenle de timar statüsündedir. Bazı vakıf toprakların askeri hizmetleri, dinsel hizmetlerine karşılık olarak bağışlanmıştır, ve bu nedenle de timar statüsünde değildir.

Timar statüsü dışında kalan ve “divani-malikane” denilen topraklar da, askeri hizmete bağlanmışlardır. Köy ya da kasaba toprakları arasında tarlalardan oluşan ve icar yoluyla işletilen bu mülk toprakların rantı, ikibaştan tasarruf edilir. Doğrudan üretici, toprağın sahibine “malikane” hissesini ve bu toprağın içersinde yer aldığı timar sahibine (sipahiye) divani hissesini öder.

Üçüncüsü: Kastsal Sınıflaşma

Osmanlı İmparatorluğunda, toplum, padişahın tebaası olarak, *askeri* ve *reaya* olmak üzere başlıca iki sınıfa bölünmüştür. “Reaya birtakım *hizmetleri* yapan ve onun yerine *raiyyetlik rüsumu* [reaya vergisi] denilen birtakım resimleri ödeyen” çiftçi köylüdür. (Halil İnalçık, “*Adaletnameler*”, s. 55). Şeriata göre, *müslim* ve *gayri müslim* olarak iki gruba ayrılmıştır. “Askeri sınıf mensupları [ise], bu resimlere tabi değildir ve bu muafiyet, askeriye reayadan ayırdeden bellibaşlı bir vasıf sayılmıştır.” (Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Belleten*, c. XXIII, sayı 92, s. 596.) Ulûfe ve timar alan bütün hizmet sahipleri, saray halkı, ümera ve ulema, kapıkulu, devlet görevlileri, timarlı sipahiler, kadılar ve müderrisler, yüksek medrese öğrencileri ve mezunları, bunların akrabaları ve kulları da askeridirler; bunlar, berât ve vazife alamadıkları zaman da askerî sıfatını korurlar, yani reaya vergisinden başışiktırlar.

Doğrudan üretici köylü, reyadır. Toprak işletmeleri, reaya çiftliği denen, 80-150 dönümlük alanlardan oluşur. Toprak, daimi ve irsi bir tasarruf sözleşmesi sayılan tapu ile, reaya üzerine tapulanır. “... raiyyetlik yerler örfe muvafik [geleneğe uygun olarak] tapulandıktan sonra tapuyu alan kimse[nin] ayruk elinden alınmaz ve tapu üzerine tapu olmaz, nikah üzerine nikah olmadığı gibi”. (“Sultan Süleyman Kanunnamesi”, Madde 86, *Türk Hukuk Dergisi*, s. 48).

Vilayetlerin tahriri esnasında, deftere, sipahiye raiyyet kaydolan reaya, yükümlü olduğu hizmetleri ya da bu hizmetlerin yerine raiyyetlik rüsümü denen vergileri, kendi sipahisine ödemek zorundadır. Elinde yeri (toprağı) olan reaya, köyünden bir başka köye ya da kente göçemez, göçerse on yıl içinde, eski köyüne göçürmek kanundur, on yılı geçmiş ise, geri getirmek yasaktır. “Ve reaya taifesi ki elinde yeri olub müteferrik ola [yerinden ayrıla], sipahi göçürüb yerine götürmek ka-

nundur. Ama on yıldan ziyade varub bir yerde mutavattın olan [yurt tutan] kimesneyi göçürüp götürmek memnudur”. (Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI'nci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, Birinci Cilt, *Kanunlar*, İstanbul 1943, (“*Erzurum Vilayeti Kanunu*”, s. 13)).

Reaya atadan reayadır, “eğer atalar ... reaya taifesinden ise onlar dahi öyledir.” (“Sultan Süleyman Kanunnamesi”, Madde: 235, s. 67.) Reaya toprağın daimi zilyedi olduğu gibi, reayanın oğlu da, sipahisinin raiyeti sayılmaktadır. Raiyet oğlu raiyetin, deftere yazılsın ya da yazılmasın, babası hangi sipahinin raiyeti ise, o sipahinin raiyeti sayılır. (Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar*, s. 65, “*Erzurum Vilayet Kanunu*”, Madde. 13.) Müftü Pir Mehmet efendi, *Zahiret-ül Kuzat*'ında, sipahinin “cilayı vatan edüb vefat eden” (yerinden göçüp ölmüş olan) raiyetinin oğlunu yerine getirmeye hakkı olup olmadığı sorusuna şu yanıtı verir: “gerçi şer'i maslahat değildir, lakin *koyun kimin ise kuzu dahi onundur*”. (Aynı yazı, *Ülkü*, c. XIX, s. 110.)

Reaya, genel kural olarak, raiyet oğlu raiyet olarak, askeriden ayrı, bir alt kast oluşturmaktadır. “Reaya taifesine ... timar verilmeğe asla emrim yoktur”. “Reaya at binüb kılıç kuşanmak yoktur”. (Ömer Barkan, *Ülkü*, c. X, s. 421.)

Dördüncüsü: Reaya ve Vergilerin Feodal Niteliği

Reayanın sipahisine ödediği vergileri üç kategoriye ayırmak olanaklıdır: çift-resmi, aşar, badıhava. Çift-resmi, görenek ve geleneklerden kaynağını alan özünde emek-hizmet olan ve devlet tarafından yasallaştırılmış bulunan vergidir. Aşar, çeşitli ürünlerden alınan öşürdür ve kökeni dinsel yasaya (şeriata) dayanır. Badıhava, “zuhurata”, yani raslantıya bağlı, tapulama, evlenme, cinayet vb. gibi durumlarda alınan vergilerdir; bu vergilerin hemen hepsi, dinsel yasayla (şeriatla) ilgisi olmayan, çift-resmi gibi örf ve geleneklerden kaynaklanan vergilerdir.

Reaya ile timarlı sipahi arasındaki bağımlılığın niteliğini belirleyen vergiler içerisinde, en önemlisi, çift-resmidir. Çift-resminin, kökeni bakımından, “köylü ile eski senyörler arasındaki bazı feodal hizmetler”den başka bir şey olmadığını Halil İncik saptamıştır. (Bkz: Halil İncik, “Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü”, *Belleten*, c. XXIII, sayı 92, Ankara 1959; Halil İncik, “*Adaletnameler*”, *Belgeler*, c. II, sayı 3-4, Ankara 1967).

Kulluk akçesi ya da raiyet-resmi de denen çift-resminin kökeni ve niteliği konusunda en eski ve önemli kanunname, Fatih Sultan Mehmet'in reaya hakkındaki kanunnamesidir. Fatih Kanunnamesinde çift-resmi şöyledir: "Bir çift yılda [üç] hizmet [ya da] üç akçe vere [ve] bir orak ve bir döğen ve bir kağrı odun, boyunduruk resmi iki akçe vere", "bu yedi kulluktan ötürü akçe alınsa, yirmi akçe alına". İncalcık, metni, günümüz Türkçesiyle şöyle ifade ediyor: "Bir çift [yer] tasarruf eden raiyet yılda üç hizmet veya bunun karşılığı olarak üç akçe vere, bunları başka bir orak (yani ot) ve bir döğen (saman) ve bir kağrı odun ve ayrıca boyunduruk resmi olarak iki akçe vere, bu yedikulluk (hizmet) yerine para almak lazım gelse 22 akçe alına". (Aynı yapıt, s. 578, 581.)

İncalcık bu yedi hizmet veya kulluğu ve para olarak karşılıklarını şöyle saptıyor: (1) 3 gün şahsi hizmet veya 3 akçe; (2) orak, yani bir araba ot veya karşılığı 7 akçe; (3) döğen, yani yarım araba saman veya karşılığı 7 akçe; (4) bir araba (kağrı) odun veya üç akçe; (5) boyunduruk (kağrı ile hizmet) veya iki akçe.

Üçü şahsi-hizmet olan yedi kulluk, Fatih Kanunnamesinde, görüldüğü üzere, emek ve diğer angaryalar biçiminde ödenebileceği gibi, para olarak da ödenebilmektedir. Bir başka deyişle, (şer'i hükümlerden ayrı olarak) kaynağını görenek ve geleneklerden alan hizmet ve angaryaların para olarak ödenebileceği, devlet tarafından yasallaştırılmıştır. Para olarak 22 akçe olarak belirlenen bu hizmet ve angaryalar, daha sonra, çift-resmi adı altında, 22 akçe olarak alınmaya ve kökenini ferdal bağımlılıktan alan bu vergi, bir toprak vergisi biçiminde görünmeye başlanmıştır.

Asya biçiminde artı-üründen başka vergi olmadığını burada anımsatalım. Fatih Sultan Mehmet Kanunnamesinde de görüleceği gibi, reaya, şeri hukuka göre ödemekle yükümlü olduğu toprak rantı aşardan ayrı olarak, emek, ürün ve para biçiminde baş vergileri ödemekle de yükümlüdür. Bir başka nokta, asya biçiminde, komün üyesi, ortaklaşa sahibi olduğu toprağı, eşitlikçi ilkeye göre tasarruf etmektedir. İmparatorlukta ise, bir çiftten fazla toprağı olanların yanında, yarım-çift, üçe-bir çift toprağı tasarrufunda bulunduran reaya vardır. Yoksul reaya ve verdikleri vergiler ise şöyle:

Yarım-çiftten aşağı toprağı olanlar ve topraksızlar, farklı miktarlarda olmakla birlikte, çift-resmi ödemekle yükümlüdürler. Çifti ve hiç bir yeri olmayan, ya da pek az bir toprağı olan “fukara-i reaya” (yoksul köylü), “ez-af-i reaya” (pek yoksul köylü), “ekimli ve çiftli bennak” (yarım-çiftten az toprağı olan köylü), “caba-bennak” (topraksız evli köylü), kara ya da mücerred (topraksız bekar) adları altında çift-resmi öder. “Ve benlakden üç hizmet veyahut altı veya dokuz akçe alına”. Benlak (ya da bennak), yarım-çiftten az ya da hiç toprağı olmayan kimsedir, ve böyle reaya, yalnızca “hizmet” koşulmuştur, ona, ancak kendisinin gerçekleştirebileceğı üç günlük şahsi-hizmetine üç akçe karşılık koşulduğu halde, daha yoksul olan köylüye üç günlük şahsi-hizmetine karşılık altı ya da dokuz akçe bağlanmıştır. Gene, Fatih Kanunnamesine göre, köyde, tarımla uğraşmayan zanaatçılar, yalnızca üç gün şahsi-hizmet ya da üç akçe ödemekle yükümlüdürler. (Bkz: İnalçık, “Osmanlılarda Raiyet Rüsümü”, s. 578.)

Beşincisi: Zanaat ve Tarım, Kent ve Köy, Meta Değişimine Dayalı İşbölümü

Yukarıda da belirtildiğı gibi, Marx, Formen’de, “küçük ve son derece eski Hint topluluklarında, değişmeyen, sistemli bir işbölümü olduğunu”, bu işbölümünün oluşmasına karşın, toplulukların yüzyıllarca değişmeden varlıklarını sürdürdüğünü belirtir.

Çünkü, komşuluk ilişkilerine dayalı bu köy toplulukları içerisinde tarım ile zanaat arasında, köy ile kent arasında oluşan işbölümüne karşın, bu işbölümü, *meta değişimine dayanan işbölümü* değildir. Köy topluluğı içerisinde, zanaatçı ve tarımcı, birbirleriyle ürünlerini değiştirirler. Kentlerde ise, bu köy topluluklarından vergi olarak tahsil edilen artı-ürün (artı-üründen başka vergi yoktur) tüm değişimin öznesi olarak tüketilir.

Ne var ki, İmparatorluk ile asya biçimi arasında birebir koşutluk olduğunu savlayanlar, toprak rantı olarak tahsil edilen vergilerin yanı sıra, reaya vergisi olarak emek-rantın ve bunların paraya çevrilmiş biçimlerini gözardı etmiş olmaları gibi, İmparatorlukta da, kent ile köy, tarım ile zanaat arasındaki işbölümünün *meta değişimine* dayanan (eş-değerleri olarak parayla değiştirilen) bir işbölümü olduğunu da görmezlikten gelmiş olmalıydılar. Tarım ile zanaat arasında, köy ile kent ara-

sında meta değişimine dayanan işbölümünün, içsel değişiminin devindirici ögesi olan üyeler arasındaki ekonomik ve sınıfsal farklılaşmanın anahtarı olduğunu da doğal ki görmediler.

Asya biçiminde yalnızca toprağa ilişkin ve tek bir vergi (artı-ürün) bulunmasına ve bunun aynı olarak ödenmiş bulunmasına karşın, (müslümanların *aşar*, müslüman-olmayanların *haraç* adı altında) ödedikleri toprak vergisi yanında, müslüman-olmayan reayanın *cizye*, müslüman reayadan çift resmi adı altında baş vergisi alınmış ve bu vergiler, emek, ürün ve giderek para olarak tahsil edilmiştir.

A. N. Poliak, “İslam Feodalizmi” adlı irdemesinde (*Sosyoloji Dergisi*, İstanbul 1942, s. 250-270), feodal Avrupa’da kentlerin “feodal olmayan ilişkilerin adaları” olduğunu, ticaret ve zanaatın serbest, yurttaşların ekonomik bakımdan özgür olduğunu açıkladığı yerde, imparatorlukta iç gümrüklerin yanısıra kentlerde zanaat ve ticaretin, lonca kuralları dışında binbir koşula, kurala ve vergiye bağlandığını, bu nedenle de gelişmesinin geciktiğini ileri sürer. Poliak, gecikmenin asıl nedeninin, zanaat ve ticaretin gelişmesinin engelleri olan feodal kuralların yanında, Kapitülasyonlar ve 1838 Ticaret Anlaşmasıyla yabancı ticaret adamlarına sağlanan ayrıcalıklar olduğunu görmezlikten gelir. Kapitülasyonlar ve 1838 Ticaret Anlaşması sonucu yabancı tüccar vergilerden bağışık tutulmuş, buna karşın Osmanlı tebaası tacir ve zanaatçı vergiler altında giderek daha çok ezilmişti. Ermeni, Rum ve Yahudilerin oluşturduğu Galata Sarrafı ise, faiz yoluyla biriken para/serve-i, gelişmenin ve sanayi-leşmenin koşulu olan sermaye olarak üretime yatırmamış, yeniden Saraya borç vermiş, genel olarak, merkezden çevreye, kentten kıra, zanaattan tarıma çözüme değil, çürüme ve çöküntü yaşamıştı.

İmparatorlukta, meta değişimine dayalı zanaat ve ticaretin varlığına, ve bunların, Kapitülasyonlar ile 1838 Ticaret Anlaşması sonrası yıkıma uğradığına ilişkin birkaç örnek verilebilir:

Dördüncü Murat’ın (1612-1640) 1638’de bir sayım yaptırdığını belirten Evliya Çelebi (1611-1682), İstanbul’da, kişilerin (şahısların) curduğu ve işlettiği 9.466 işyerinde 46.426 işçi çalıştığını yazar. Gıda sanayisinde 2.250 işyeri ve 14.500 işçi, dokuma sanayisinde 1.904 işyeri ve 6.627 işçi, deri ve dokuma işleme sanayisinde 1.940 işyeri ve

8.505 işçi, çeşitli sanayi kollarında 3.047 işyeri ve 15.689 işçi, bir kısım giyim eşyası yapımında 325 işyeri ve 1.405 işçi bulunuyordu. (Adnan Giz, “17’nci Yüzyılda İstanbul Şehrinde Sanayi Durumu”, *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, 15 Temmuz 1967, Sayı: 17, s. 13.)

Örneğin 16. yüzyılın ortalarına doğru Anadolu’yu gezmiş olan P. Belon, Bursa’nın ipek sanayiinde büyük bir ünü olduğunu anlatırken, “her yıl 1.000’den fazla deve ile Anadolu ve Suriye’den getirilen ipeğin burada işlendiğini, boyandığını, sonra satılmak üzere başka memleketlere nakledildiğini” yazar. Her yıl ipekten alınan resim ya da gümrük vergisi ise 6-7 milyon akçeyi buluyordu.

Halis Turgut Cinlioğlu’nun Tokat Şeriye Sicillerinden aktardığı bilgilere göre, Tokat’ta, 1836’da (1251), Kalhane’de (bakırcılık sanayiinde) 45 kalhane ustası, 30 zemberek ve körüklüsü vardı. 1828’de “beherinden tahsil edilecek ihtisap vergisine göre” hazırlanmış defterlerden aktardığına göre, 1.354 ticaret ve sanat erbabı bulunuyordu. Bedesten’de 40 hallaç, 42 bezci, 39 basmacı, 20 pamukçu ve çorapçı, 28 peştamalcı, basma işleyen ve boyayan işyerleri bulunuyordu; Mizan’da 16 ipekçi, 87 kayış, 6 ipek boyacısı, 6 ipek bükücüsü vardı. Basma ve yazmacılıkta ve dericilikte (debbağlak) kullanılan boyalar, boyahanede yapılmaktaydı. Ayrıca 33 bakırcı, 55 kazmacı, 7 dökümcü, 14 kalaycı, 7 dabakhane, 4 göncü, 3 sabunhane bulunuyordu. (Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Tokat 1951, s. 178.)

1586’da (995), Bursa’da “ehli sanayi”nin, Acemistan’a yapılan sefer dolayısıyla, hamipeğin az geldiğini ve “ziyade bahaya” satıldığını, bu nedenle, tezgahların sayısının azaldığını arzettikleri dilekçelerinden anlaşıldığına göre, bu tarihten önce, Bursa’da, 20, 30, 35, 40, 46, hatta 60 tezgah sahibi bulunmaktaydı.

Üretime yatırılan sermayeye bakıldığında, daha 16. yüzyılda, lonca kuralları dışında, sanayiye, artı-değer üretmek amacıyla, önemli ölçüde sermaye yatırıldığını, sanayi ve ticaretin yoğun olduğu kentlerde kapitalist biçimin ve ilişkinin ivme kazandığını görüyoruz.

Altıncısı: Kapitalist İlişkilerin Açılımı ve Engellenmesi

Lenin’in 1896-99’da yazdığı *Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi*’nin altbaşlığında vurgulanan Rusya’da “Geniş-Çaplı Sanayi İçin Bir İç Pazarın Oluşma Süreci” ile İmparatorluğu karşılaştıranlar, İmparatorluk-

ta bir iç pazarın oluşma, yayılma ve yoğunlaşma sürecinin, daha 15 ve 16. yüzyıllarda başladığını da saptamış olurlar. Niçin geri kaldığımız sorusunu, “asya biçimi”nde aramak, ya da bu biçimin bir üst kurumu gibi de nitelendirilen “despot devlet” ile açıklamak da, İmparatorlukta yaşanan olgularla ve ekonomik değişme ve gelişmeyle bağdaştırılmaz.

Marx, asya biçimi gibi, içsel çözülmeye karşı dirençli olan topluluklara karşın, feodal sistemde serfin ekonomik farklılaşmasının olanakları olduğunu ve dolayısıyla feodal sistemin çözümleninin iç dinamikmi bulunduğunu açıklar.

Çağdaşlarına göre İmparatorluğun geri kalmışlığı, asya biçiminde olduğu gibi çözülmeye karşı dirençli bir toplum olmakta değil, ilkin ve ekonomik açıdan sermayenin ilkel birikiminin ve sermaye birikiminin geriletilmesinin nedeni olan Kapitülasyonlar, 1838 Ticaret Anlaşması ve Düyunu Umumiye'nin yıkıcı etkilerinde aramak gerekir.

Kanuni Sultan Süleyman, 1535'te “Kapitülasyon” olarak anılacak olan “Barış, Dostluk ve Ticaret Anlaşması”yla, Fransa'ya, ticari ayrıcalıklar tanımış, on yıllık sürelerle yenilenecek bu ayrıcalık, 1740'tan sonra süresiz uygulanmaya başlanmıştı. 1852'de İngiltere'ye, daha sonra Hollanda, Polonya, Ceneviz ve Venedik'e tanınan bu ayrıcalığa göre, İmparatorluk gümrüklerinde, bu anlaşmayı imzalayan ülkelerin mallarından alınan gümrük %3'e indiriliyor, bu ülke tacirlerinin İmparatorluk içersinde gerçekleştirdikleri ticaretten (Osmanlı ülkesinin genişliği düşünülün) vergi alınmıyordu.

İngiltere ile imzalanacak “1838 Ticaret Anlaşması”yla, Kapitülasyonlar iç gümrüklere ve dışsatıma da uygulanmaya başlanmıştı. Aynı anlaşma Fransa (1839), İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Belçika, Prusya (1840), Danimarka ve Tockana (1841) ile yapılmıştı.

Yalnızca dışalımında gümrüklerin %3 olarak saptandığı dönemde, duruma göre, zeytinyağı, buğday ve benzeri ürünlerin dışsatım vergisi %36'lara değin çıkartılabilirken, 1838 Ticaret Anlaşmasıyla, dış satıma ve iç gümrüklere yabancılar için vergi uygulanmamaya başlanmıştı.

Yerli tacir ve zanaatçı ise iç ve dış gümrükleri ödemekle yükümlüydü.

Dünya kapitalist sistemine bağımlı duruma gelen dış ticaret, İmparatorlukta, asya biçiminde görüleceği gibi meta değişimine dayanan zanaat ve tarımın birleştiği köy komünlerini çözüp parçalamadı, aksine, kentlerde gelişmekte olan, kapitalist üretimi, imalat (yapımevi / manüfaktür) aşamasında çökertti.

İslahı Sanayi Komisyonununun 1868 tarihli bir mazbatasında, 30-40 yıl içinde, İstanbul ve Üsküdar'daki kumaşçı tezgahlarının 257'den 25'e, kemahçı tezgahlarının 350'den 4'e, çatma yastıkçılar tezgahlarının 60'tan 8'e indiği belirtilir.

1812 yılında henüz 1.000 kadar sof dokuyan tezgahın faaliyette bulunduğu Ankara'da, bu tezgahlar, Kapitülasyonlar ve 1838 Ticaret Anlaşması ile yabancılara sağlanan ayrıcalıklar ve kapitalist dünya pazarının etkisi altında, 19. yüzyılın başlarında büsbütün çökmüştür. Hommaire de Hell, 1.000 tezgah bulunan Bursa'da, 1847'de 75 tezgah kaldığını yazar. Ömer Celal Sarç, Viquesnel'in yapıtından (1868) şu tümceyi aktarır: "Türkiye'nin o kadar mütereffi (verimli) ve sayısı o kadar fazla olan ve yalnız yerel tüketim için gereken eşyayı sağlamakla kalmayıp bütün şarka ve Avrupa'nın birçok bölgesine ihracat yapan imalathaneleri, şimdi (1848-55) ya hiç mevcut değildir, ya da tam bir inhitat (çöküntü) içindedir."

1855'te Kırım Savaşı sırasında İmparatorluk, dışalım ve dışsatım ile iç gümrük vergilerinden başışık tuttuğu İngiltere ve Fransa'dan 3.500.000 osmanlı altını borç almış, 1854-1877 yılları arasına toplam, 444.279.158 osmanlı altını borçlanmıştı.

Borçları ödeyemedi. Borçlara karşılık gösterilen Ergani madeni, Mısır vergisi, Suriye ve İzmir gümrükleri, ipek, zeytinyağı, tütün ve tuz aşarı, muhtelif vilayetler aşarı, Selanik, Edirne, Tuna vilayetleri varidatı, Anadolu ağnam (koyun) resmi ve birçok vergiyi doğrudan tahsil edecek olan Düyunu Umumiye İdaresi kuruldu (1881).

Birinci Dünya Savaşına girileceği 1914-1915 yılı bütçesine göre, Düyunu Umumiye, topladığı vergilerin %35'ini kendisine almış, Harbiye Nezaretine %17'sini vermişti.

Kapitülasyonlar ve 1838 Ticaret Anlaşması, yabancı tacire ayrıcalık tanımakla kalmamış, yabancı sermayenin ülkede yatırım yapmasına da olanak sağlanmıştı. Yabancılara sağlanan olanaklardan yararlan-

namayan ve bu nedenle yabancı sermayeye yenik düşen yerli sermaye ya ortadan çekilmek, ya da yabancılarla işbirliği yaparak varlığını korumak durumunda kalacaktır. Bu nedenle demiryolları, limanlar, elektrik, havagazı ve su işletmeleri, Avrupalılar tarafından kurulup yönetilmiştir. Trakya ve Ege’de demiryollarını Fransız ve İngiliz, boraksı İngiliz, Zonguldak ve Ereğli kömürlerini Fransız şirketleri işletmiş, İstanbul’un elektrik, su, tramvay işlerini Fransız şirketleri yürütmüştür.

Çöküşün nedenleri kadar büyüklüğüne de baktığımızda, İmparatorluktaki üretim ilişkilerini, kendine yeterli ve çözülmeye karşı dirençli olan asya biçimiyle özdeşleyerek geri kalmışlığımızı açıklayan ve geri kalmışlığın gerçek nedenleri olan Kapitülasyonları, 1838 Ticaret Anlaşmasını, borçları ve faizlerini, Düyunu Umumiyyeyi, Reji İdaresini ve bunların yıkıcı etkilerini bilmezlikten ve görmezlikten gelenlerin, bugün, sermayenin yerlisi-yabancıyı kalmadı diyen, “geri kalmışlığın” simgesi saydıkları yüzyıldır yoksul halkın emeğinden yaratılan sanayi kuruluşlarımızı, yol, su, elektrik gibi altyapısı tamamlanmış ülkemiz topraklarımızı, bankalarımızı, İmparatorluğu çökerten yabancı sermayenin yeni varislerine peşkeş çeken, geleceğimizi IMF’ye ve Dünya Bankasına ipotek edenlerin arkasında saf tuttıklarını görmek o denli doğal ve o denli elem verici.

“Kemalist devrim, yabancı işgale son verdiği ve feodal devleti devirdiği ölçüde demokratik bir devrimdir, ama temelde feodal toprak mülkiyetini koruduğu için de, demokratik devrimi tamamlamamış bir devrim” olduğunu ileri sürüyorsunuz. Devrimin tamamlanmaması nesnel koşulların sınırlılığından mı kaynaklanmıştır? Yoksa sorun Kurtuluş Savaşı’nu gerçekleştiren siyasi ittifakın yapısından mı kaynaklanmaktadır?

Sorunuzu yanıtlamadan önce, kırsal alanda, Cumhuriyet’in kucağında bulunduğu, ya da İmparatorluktan Cumhuriyete devreden toprak mülkiyet biçimlerini kısaca belirlemek gereği var.

1. *İmparatorluktan Cumhuriyete Devreden Toprak Mülkiyet Biçimleri*

(a) Yukarda da belirtildiği gibi, İmparatorlukta özel mülk topraklar ile miri mülk toprakların miras ve intikali, birbirinden farklıydı. Özel mülk topraklar şer-i miras hukukuna göre, miri topraklar örfi hu-

kuka göre intikal ediyordu. Şeri hukuk, islam dini ilkelerine bağlı olduğu için değişmemiş, örfi hukuk, sürekli değişmiştir.

Miri toprağı, tam-çift, yarım-çift vb. büyüklüklerde “daimi ve ırsen kiracı” olarak tasarruf eden köylü öldüğü zaman, bu tasarruf hakkı, oğlu varsa oğluna intikal etmekte, oğlu yoksa, sipahi, ölen köylünün toprağını bir başkasına tapulamaktaydı.

Başlangıçta babadan yalnızca oğula intikal eden tasarruf hakkı, daha sonra oğlu olmadığı takdirde kızına verilmeye başlanmıştı. 1274 (1858) Arazi Kanunuyla, oğlu ve kızı olmayanın, babasına, yoksa anasına intikali kabul edilmişti.

1274 (1858) Arazi Kanunu ve bunu izleyen yasalar, “daimi ve ırsi kiracı” olan köylünün tasarruf hakkının, borcuna karşılık zaptedilmesine, giderek bu hakkın satışa çıkarılmasına olanak sağlayacak, dolayısıyla, “mülk toprakların satışı ile miri toprakların ferağı arasında büyük bir fark kalmayacak”tı. (Barkan, “... 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, *Tanzimat*'tan ayrı baskı, s. 65.)

25 Şubat 1328 (1910) tarihli kanun ile, köylünün tasarruf hakkının ipotek edilmesine, borcuna karşılık satılığa çıkarılmasına olanak tanınmış, 1329 (1911) tarihli Emvali Gayrimenkullerin Sureti-Tasarrufuna Dair Kanunla da, köylünün, memurun izni olmaksızın, miri toprak ve vakıf toprak üzerindeki tasarruf hakkını devretmesi, icara vermesi, ödünç vermesi ya da borcuna karşılık göstermesi yasallaşmıştı.

Bir başka anlatımla, Cumhuriyetten önce, çıplak mülkiyeti devlete ait, yani miri olan toprağı, “daimi ve ırsi kiracılık”la tasarruf eden köylünün bu hakkı, giderek elinde bulundurduğu toprağın sahibi olmakla örtüşmüş bulunuyordu.

Medeni Yasa (14 Nisan - 4 Ekim 1926), İmparatorluktan devralınan toprak mülkiyet biçimlerinden herhangi birine kesin ya da açık olarak son vermemiş olmakla birlikte, yalnızca özel mülk toprakların devir ve intikaline ilişkin hükümler içerdiği için, miri toprakların tasarrufuna ilişkin hususlar da, özel mülk topraklar çerçevesinde yürütülmüştü. Medeni Yasaya göre, devlet, mutasarrıfı bulunan araziye, mutasarrıfından alamaz, satamaz ve bu araziden dolayı davacı ve davalı olamaz. Toprağı tasarrufunda bulunduran köylü, Medeni Yasada özel mülk topraklar için belirtilen hükümlere uygun biçimde, hakkını dev-

retme, bu hakkın özel mülk gibi varisleri arasında paylaşma olanağına sahip olmuş ve sonuç olarak, tasarrufunda bulundurduğu toprağın mülkiyetinin fiilen sahibi durumuna gelmiştir.

Medeni Yasadan bir yıl önce, 17 Şubat 1925'te yayımlandığı gün yürürlüğe giren "Aşarın İlgasıyla Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanun" ile, aşar vergisi kaldırılıyor, gene Medeni Yasanın yayımlanacağı tarihten (4 Ekim 1926) önce, 29 Mayıs 1926'da yürürlüğe giren 837 sayılı yasayla, tasarrufunda bulundurduğu toprağı üç yıl üstüste ekmeyen köylünün elinden toprağının alınmasına son veriliyordu. Yasadaki söylemiyle, irsen kiracı olarak "fer"i zilyet" olan köylü, malik sıfatıyla "asli zilyet" durumuna gelmişti.

(b) İmparatorlukta, şer-i miras hukukuna göre varislerine intikal eden özel mülk olan topraklar, 1) Anadolu beyliklerinden intikal eden ve azçok soy asaletini devam ettirmekte olan ve özel mülk olarak benimsenen topraklar, 2) fethedilen topraklardan özel mülk olarak ayrılan topraklar, 3) saray tarafından şu ya da bu nedenle miri topraklardan bağış olarak verilerek ya da satılarak özel mülk haline dönüşmüş topraklar; 4) timar rejiminin bozulmasıyla birlikte, miri topraklardan ayrılarak satılan, ya eski sipahileri ya da mültezimler tarafından mülk edinilen topraklardı.

Özel mülk topraklar, şeri miras hukukuna göre, mirasçılar arasında paylaştırılıyordu. Hisse sahipleri ise, koca, karı, dede, kız, oğulun kızı, ana-baba bir kardeşler, bababir kardeş, anabir kardeş, ana ve nineydi.

Mülk topraklarda, bir başka deyişle mülk timarlarda, sipahi timarlarında olduğu gibi işlediği toprağın tasarruf hakkına irsen sahip olan köylü, Cumhuriyette "ortakçı" konumuna gelecekti.

(c) Vakıf topraklara gelince:

Vakıf, taşınır ve taşınmaz bir malın mülkiyetinin, hapsedilmesidir. Hacedilen mal satılamaz, borca karşılık hapsedilemez, varisler arasında paylaşılamaz.

Bizi burada ilgilendiren büyük vakıf topraklardır. Vakfedilen topraklar, bazan bir kasabanın bütün köylerini kapsar, bu toprakların rant ve gelirleri, vakfa belirlenin hizmet için harcanırdı. Genel olarak tekke, medrese ve benzeri dini kurumlara tahsis edilen vakıfların gelirle-

ri, bu kurumlarda görevli şeyh, derviş, hoca ve hizmetliler ile medrese öğrencilerinin giderlerini karşılıyordu.

Bu açıdan vakıflar, feodal ideolojiye temel oluşturmuş, feodal sistemin dinsel, hukuksal ve siyasal kadrosu genel olarak buralarda yetişmişti. Anadolu'da Hacıbayram Veli, Hacıbektaş, Mevlevi tekkeleri, Vakıf topraklar bakımından başta gelenler arasındaydı. Hacıbektaş'ta, gelirleri Hacıbektaş tekkesine vakfedilmiş 362 köy, gene aynı bölgede Çelebilik tekkesinin 80 köyü vardı. Sipahi timarında olduğu gibi, Vakıf toprakları, köylü aileler tarafından tam-çift, yarım-çift vb. büyüklüğünde işletilmekteydi.

Timar sisteminin çözülmesiyle, Vakıf timarların, askeri yükümlülüğü kendiliğinden sona ermiş, toprağı tasarrufunda bulunduran köylü aileler, Cumhuriyette, aşarın kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması ve 1925'te çıkartılan Vakıflar Kanunu sonucunda, sipahi timarlarında olduğu gibi, ekip biçtikleri toprakların sahibi durumuna gelmişlerdi.

(d) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, savaşa katılma yükümlülükleri açısından aşiretler ve beylikler timar statüsündeydiler. Timar sisteminin çözülmesine koşut olarak, aşiret ve beyliklerin timar statüsünde savaşa katılmaları sona ermiş, Tanzimatın doğuya uygulanmaya başlaması sürecinde, iç işlerinde muhtar ve alem sahibi olan beylik beyleri, gerek beylik sınırları içerisinde bulunan aşiret ve topluluklarla, gerek merkezi devlet ile çatışmış, 1846'da Bedirhan bey hareketi, beyliklerin sonu olmuştu. 19. yüzyılın son çeyreğinde aşiretler, askeri yükümlülüklerini Hamidiye Alayları bünyesinde üstlenmişlerdi.

İmparatorluktan Cumhuriyete devreden toprak mülkiyet biçimleri genel çizgileriyle böyleydi. Şimdi, kırsal alanın demokratikleşmesiyle ilgili sorunuza, feodal ve yarı-feodal ilişkilerin tasfiyesiyle ilgili siyasal görüşlerin yasamaya ve uygulamaya yansıyan yönleriyle açıklayabiliriz:

2. Çiftçiyi Topraklandırma ve Yarı-Feodal İlişkileri Tasfiye Çalışmaları ve Sonuçları

1929'da, "çiftçiye arazi vermek de hükümetin takip etmesi lazım gelen bir keyfiyet" olduğunu dile getiren Kemal Atatürk, 1937'de TBMM'yi açış konuşmasında, ülkede topraksız çiftçi bırakılmaması

görüşünü yineleyerek, ilk kez, “büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işleyebilecekleri arazi genişliğinin sınırlanması gerektiğini” belirtmişti. Aynı yıl TBMM’ye sunulan hükümet programında da “büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin arazi genişliğinin sınırlandırılacağı” görüşüne yer verilmiş, ama sorun anayasa değişikliğiyle geçirilmişti.

11 Haziran 1945’te, 4753 sayılı “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” çıkacak, ve bu kanun, özel (ve tüzel) kişilere ait toprakların 5.000 dönümünün üstündeki kısmının kamulaştırılmasını (madde 14/c), “topraksız ve az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazinin (...) bu çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılması”nı (madde: 17) öngörecekti.

Kamulaştırılacak toprakların büyüklüğünün belirlenmesinde ise iki kriter gözetilmişti. Biri, özel (ve tüzel) kişilere ait toprakların 5.000 dönümünün üstündeki kısmın kamulaştırılmasına ilişkin (madde 14), ikincisi, ortakçı, kiracı veya tarım işçileri tarafından işlenen topraklarda, bu toprakların dağıtımına esas tutulan miktarın üç katı toprak sahibine bırakılıyordu (madde 17). Toprak sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümünden az olmayacaktı.

Yasaya karşı olanların ve özellikle feodal nitelikte ortakçı, kiracı ve tarım işçisi çalıştıran büyük toprak sahipleri (örneğin Emin Sazak), ortakçıların işledikleri toprakları işleyen çiftçi ailelerine verilmesine karşı çıkıyor, Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatiboğlu ise, 17. Maddenin “bu kanunda gerçek inkılabı yapacak madde olduğunu” savunuyordu.

Yasada “orta arazi mülkü”n, 501’den 5000 dönüme kadar olan arazi olarak nitelenmiş olması da, Tarım Bakanı Hatiboğlu’nun eleştirisine neden olacak, “memleketimizde hakikaten üçbin dönüm, beşbin dönüm, onbin dönüm arazisi olanlar vardır” diyecek ve ekleyecekti: “Ama bunların çoğunun arazisi parça parça ortakçılara verilmiş vaziyettedir, ve bunun için köylülerimizin bir kısmı az topraklı ve topraksızdır.” (Ulus, 7.6.1945.)

Başbakan Saracoğlu tarafından Meclis’e verilen yasa tasarısının gerekçesinde, ortakçılık üzerinde ayrıca durulmakta, İmparatorluktan Türkiye’nin devraldığı ortakçılıkla arazi işletme şeklinin “kısmen timar ve zeamet sistemlerinden azma bir sistem” olduğu, “bunun yurdumuzda türlü tipleri” bulunduğuna belirtilerek, ülkemizde “hukuki esasla-

ra dayanmayan”, “iktisadi ve içtimai münasebetlerin teamüllere göre yürütüldüğü” bir “ortakçılık”ın bulunduğu görüşüne yer veriyordu.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1946 Seçim Beyannamesinde, “Türk köylüsünü serf halinden kurtarmayı ana davaları olarak” nitelemişti. (*TC Resmi Gazete*, 10 Temmuz 1946, sayı: 6362, s. 10930.)

İskan Kanununun tartışılması sırasında, 1934’te, genel nüfusun 15,7 milyon olduğu bir dönemde, o günün İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bugün memleketin beş milyon nüfusu (yani genel nüfusun (15.721) üçte-biri, tarımsal nüfusun yaklaşık yarısı) *başkalarının toprağında çalışmaktadır*. Bunları topraklandırmak bizim en birinci borcumuzdur.” (*Hakimiyeti Milliye*, 15 Haziran 1934) diyor, ve 1945’te, Tarım Bakanı Hatipoğlu, “hakiki demokrasi”nin, “geçimini çoluğu çocuğu ile başkasına bağlanmadan kendi toprağından çıkararak köylülerin bu memlekette çoğalmasında aranması” gerektiğini (*TBMM Tutanak Dergisi*, c. 17, sayı 97, s. 6.) dile getiriyordu.

Çiftçiyi Topraklandırma Yasası, büyük toprak mülkler açısından kapitalist-öncesi yarı-feodal ve feodal işletme biçimleri ile, tarıma sermaye yatıran ve ücretli işçi istihdam eden kapitalist tarım işletme biçimleri arasında, mülkiyet açısından, kapitalist-öncesi mülkiyet biçimlerini tasfiye etmeyi ve kapitalist tarım işletmesinin önünü açmayı amaçlamış; üretici köylü açısından, ortakçılık, kiracılık ve (marabalık, azaplık, ırgatlık, yanaşmalık, yarıcılık gibi mevsimlik, yıllık ya da ömürlük ve geleneksel) tarım işçiliği gibi, feodal ve yarı-feodal toprak sahibine bağımlı ve toprağına bağlı ortakçı ile ve (ürün-rantla simgeleyen) ortakçılığın para-ranta dönüşmüş biçimi olan kiracılığın tasfiyesi amaçlanmıştı. Bu anlamda da yasada kırsal alanın demokratikleştirilmesi özelliği ağır basıyordu.

Çiftçiyi Topraklandırma Yasası tüzüğüne yayınından birkaç ay sonra, Başbakan Hasan Saka, “devlete ait arazinin ilk önce dağıtılacağı” konusunda güvence verecek (*TC Resmi Gazete*, 14 Ekim 1947, sayı: 6732), özel toprakların kamulaştırılması bir dizi kurala bağlanarak zamana yayılacaktır. Özellikle yasanın ortakçılığı tasfiye etmeyi amaçlayan 17. maddesinin “orta işletmenin kalkmasına” neden olacağını, “bütün iş hayatını felce uğratacağını”, mülkiyet rejimi güvencesini sarsacağını, seksen-yüzbin aileyi mağdur edeceğini söyleyerek, ya-

saya karşı çıkmış bulunan Cavit Oral'ın, bu yasayı uygulamakla görevli Tarım Bakanlığına getirilmiş olması, 17. maddenin 12 Mart 1950'de, yani CHP iktidarında yürürlükten kaldırılması, CHP olarak siyasal iktidarın da kırsal alanın demokratikleştirilmesi konusundaki görüşlerinin aşındırılmış olduğunu ortaya koyacaktı.

Çiftçiyi Topraklandırma Yasasının öz çocuğu olan, yani bu yasayı gerekçe göstererek CHP'den ayrılan Bayar-Menderes-Koraltan-Köprülü dördlüsünün kuracağı Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950'de iktidara gelecek, 27 Mayıs 1960'a değin iktidarda bulunduğu on yıl içerisinde, bu yasaya bağlı olarak, topraksız ve az topraklı köylüye 18.737.536 dönüm toprak dağıtılacaktı. Dağıtılan toprakların %96,6'sı hazine arazisi, %2,6'sı vakıf vb. arazisi, %0,5'i de özel araziydi.

Bir başka deyişle, bazı topraksız ve az topraklı köylüler, bu yasa yoluyla, ortalama 50 dönüme yakın toprağın sahibi olmuşlardı, ama bunlar, feodal ve yarı-feodal büyük toprak mülklerin kucakladığı köyler içerisinde, bu toprakları ortakçılık sistemine göre işleyen topraksız çiftçi aileler değildi.

Yani yasayla, demokratikleşme açısından amaçlanan, "ortakçı, kiracı ve tarım işçisi" olarak belirlenen, toprak sahibine bağımlı ve toprağa bağlı köylü aileler, bu bağımlılıktan kurtarılmamış, işlediği toprağın sahibi de olamamıştı.

1961 Anayasasının 37. maddesinde, devletin, topraksız ve yeterli toprağı bulunmayan çiftçiyi topraklandırmak amacıyla gereken önlemleri alacağı yer almış, bu madde doğrultusunda, 1961-1970 yılları arasında 8 toprak reformu yasa tasarısı hazırlanmış, ama hiçbiri yasalaşmamıştır.

26 Temmuz 1972'de "Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu" ve 19 Temmuz 1973'te "Toprak ve Tarım Reformu Kanunu" yürürlüğe girecek, başka şeyler yanında, "topraksız ve az topraklı çiftçi ailelerinin yeter gelirli aile işletmeleri haline getirilmeleri için topraklandırılmaları, donatılmaları, desteklenmeleri ve örgütlenmeleri" amaçlanacaktı.

Burada bizim dikkatimizi çeken Çiftçiyi Topraklandırma Yasasının bir bakıma demokratik belkemiğini oluşturan ortakçılık ve ortakçı statüsündeki kiracılık ve tarım işçiliği gibi kapitalist-öncesi ilişki-

lerden günümüze kalan çiftçi ailelerin toprak sahibine bağımlılığına son verecek bir topraklandırma yöntemine yer verilmemiş olmasıdır. 1 Kasım 1973'te yasanın pilot bölge olarak Şanlıurfa'da uygulanacağı açıklanacak; Nisan 1974'te, CHP-MSP koalisyonu döneminde uygulama doğrultusunda özverili bir çalışma başlatılacak; Karayolları, TEK, DSİ, Zirai Donatım Kurumu harekete geçirilecek, sulama çalışmaları hızlandırılacak, kooperatiflerin kullanımı için yüzlerce traktör, biçer-döver, tarım alet ve makineleri, gübre ve ilaç satın alınacaktı.

Toprak ve Tarım Reformu eski müsteşarı Saim Kendir'in anlatımına göre, Çiftçiyi Topraklandırma Yasasıyla 25 yılda 50 bin dönüm özel mülk toprak kamulaştırılmıştı, 20 günde 50 bin dönüm özel arazi kamulaştırılıyordu. 75 bin aile toprak edinmek için başvurmuştu. 1 Haziran 1975'te gerçekleştirilmesi planlanan ilk dağıtımda, 5 bin aileye toprak dağıtılacak ve bunlar Toprak ve Tarım Reformu Kooperatiflerinde örgütleneceklerdi. 1.600.000 dönüm toprak kamulaştırılmıştı, dağıtılacak 1.100.000 dönüm kadar da hazine toprağı vardı. 35-40 bin aile topraklandırılacak duruma gelmişti.

CHP-MSP koalisyonu dağılmış, yerini Adalet Partisi - Milli Selamet Partisi - Milliyetçi Hareket Partisi, yani "Milliyetçi Cephe" koalisyonu almış (31 Mart 1975), reform çalışmaları yavaşlatılmış, askıya alınmıştır.

10 Mayıs 1977'de 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Yasası biçim yönünden, yani Senatoda, yasa maddeleri tek tek değil, toplu olarak oylandığı için Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. Mahkemenin yeni yasa için belirlediği bir yıl sonunda da yasa çıkmadı.

Şunlar da eklenmeli ki, gerek "Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu" (1972) ve "Toprak ve Tarım Reformu Kanunu" (1973) yürürlüğe girmeden önce, 28.6.1966'da, 100 dönümden fazla toprakların zilyedi adına mülk olarak tapulanmasına olanak sağlayan Tapulama Kanunu yürürlüğe girmişti.

1950'de çıkarılan 5602 sayılı Tapulama Yasası ile 100 dönüme kadar olan arazinin zilyedi adına mülk olarak tapulanması için aranan belgeler, bu kez, 100 dönümden fazla toprakların zilyedi adına mülk olarak tapulanması için yeterli sayılıyordu.

Üst sınırı açık bırakılmış 100 dönümden fazla toprakların zilyedi adına tapulanması için aranan belgeler arasında, özellikle büyük arazilerin padişahlar tarafından geliri tahsis edilmiş mütevellî, sipahi, mültezim temessük veya senetleri vardı. Bir yandan imparatorluktan cumhuriyete devreden büyük özel mülklerin, kamulaştırılarak bu toprakları ortaklıkla işleyen çiftçi ailelere verilmesi için yasa çıkartılırken, öbür yandan, aynı çiftçi aileler, imparatorluktan cumhuriyete devreden ve fiilen kendi mülklerine dönüşmüş bulunan toprakların işgalcisi durumuna düşürülüyordu.

Reform Yasası karşıtı ikinci bir yasa, 22 Kasım 1984'te çıkarılan 3083 sayılı "Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu"ydü. Anavatan iktidarında çıkarılan bu yasa, "Mülga 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanununa göre yapılan uygulamalarda kendilerinden toprak kamulaştırılanların, (...) kanunun 'Sahibine Uygulanacak Araziye İlişkin Hükümleri' uygulanmaya" başlanacaktı. Yasada, "aile başına" yaklaşık 1000 dönüm olan sahibine bırakılacak arazi miktarı, bu yasayla, "kişi başına" 2000 dönüme çıkarılmıştı.

Bu son bölümü, 11-12 Kasım 2005'te Şanlıurfa'da gerçekleştirilen Toprak Reformu Kongresine sunduğum bildiriden aktardığımı belirtiyim. Çünkü, (demokratik) devrimin tamamlanmamasının nedeninin, nesnel koşulların sınırlılığından mı, Kurtuluş Savaşını gerçekleştiren siyasal ittifak içindeki ayrılıklardan mı kaynaklandığı sorusunu, yukarıdaki özet oldukça aydınlatıyor.

Benim yazılarımdan alınmış olan "*Kemalist devrim yabancı işgale son verdiği ve feodal devleti devirdiği ölçüde demokratik bir devrimdir, ama temelde feodal toprak mülkiyetini koruduğu için de, demokratik devrimi tamamlamamış bir devrim*" olduğunu belirttiğim sözlerine ekleme yapmak isterim.

Kemalist devrim, yalnızca feodal devleti devirmedi, devirdiği, aynı zamanda "teokratik" devletti. "Laiklik" demokratik devrim açısından çok daha önemliydi. Bunu belirtmek isterim. Kırsal alanda, feodal ve yarı-feodal toprak mülkiyetinin, devrimci demokratik yöntemlerle tasfiye edilmemiş olması, çok partili ve parlamenter yaşama uyarlanmış bir teokrasinin yeşermesine, kökleşmesine, gövdelenip dallanma-

sına ve özü laiklik olan cumhuriyet ağacını bir asalak gibi sararak ve öz suyunu emerek içinden kuruttuğu ölçüde, güçlenmesine yolaçtı. Dinsel gericilik, emperyalist gericilikle tam da bu kavşakta buluştu, kucaklaştı ve demokratikleşme ışığı, “nur”, “ampul”, “ışık” ve “ışıkve-leri” ile giderek daha fazla karartıldı, karartılıyor.

Teorik olarak burjuva demokratik devrimin tamamlanması için iki temel araca ihtiyaç vardır. Bunlardan birincisi toprak reformuyla ağa ve derebeylerin ekonomik egemenliklerini kırmak, ikincisi ise ticaret burjuvazisini sanayi burjuvazisine dönüştürerek kırsal yapıya dönüştürmektir. Türkiye’de siyasal irade bu iki dönüşümü ne düzeyde gerçekleştirebilmiştir? 1960’lı yıllardan günümüze bu feodal yapıların tasfiye edildiğinden söz edilebilir mi?

Başlıbaşına bir konuşma konusu olmak gereken sorular bunlar. Ama kısaca belirtmek isterim.

Ben, Kemalist devrimi, sınıfsal açıdan burjuva demokratik devrim olarak değil, küçük-burjuva demokratik devrim olarak niteledim. Kurtuluş Savaşına öngelen yıllarda 1913’te yapılan sanayi sayımlarında, sanayi kuruluşları büyük ölçüde yiyecek ve giyecek sanayisiyle sınırlıdır ve bunlar en çok beş-on işçiyi çalıştıran yapımlerinden başka birşey değildir. Ülkede, “burjuva” sözcüğüyle ifade edeceğimiz, demiryolu, elektrik, havagazı, tramvay, kömür işletmesi gibi kuruluşlar yabancıların elindedir. Osmanlı Bankası ve Galata Sarraflarını, etkinlikleri açısından sanayi sermayesinin uzantısı/ögesi saymak da olanaksızdır.

Batıda, özellikle örnek alındığı Fransa’da gerçekleşen burjuva demokratik modele göre bir cumhuriyet kurulduğu için, bunu, “burjuva demokratik” olarak nitelemek pek yanlış olmaz. Ama Kongre-Heyeti Temsiliye-Meclis dönemleri ve Kurtuluş Savaşıyla temellendirdiğimiz Cumhuriyetin yol haritasını, kendi somut sınıfsal temeline oturtduğumuz zaman, burada, “burjuva demokratik” devrimden değil, sermayeyi ve emeği kendisinde birleştiren ve özellikle köylülüğü kucaklayan bir küçük-burjuva “demokratik devrim”den söz etmek daha doğru olur, bu, Cumhuriyetin “halkçı” kimliğini açıklamaya da daha elverişlidir.

Toprak-emek-sermaye üçlüsü sözkonusu olduğunda, “mobil” olan sermayedir. Emek, her ne kadar “mobil” olsa da, toprağa ya da emeğin istihdam edildiği yere bağlıdır. Burada, toprağı kaybeden bağımsızlığını kaybetmiş olur. Özellikle Kurtuluş Savaşı sürecinde. Bugün de öyledir: toprağını satarak da olsa kaybeden ulus, ulusunu ve ulus-devlet olarak devletini yitirir. Emeğini kendi toprağında istihdam edemeyen bir ulus, yalnızca bağımsızlığını değil, ulus olma niteliğini ulus olarak kazandığı bağımsızlığıyla birlikte yitirir.

Ama ulus olmak, ulusun üyesi olmakla olanaklıdır. Birey, ancak, aşiretine bağlı ve bağımlı olmaktan, tarikat ve cemaatine bağlı ve bağımlı olmaktan, emeğini istihdam ettiği toprağına bağlı ve toprağın sahibine bağımlı olmaktan özgürleştiği, yani özgür birey haline geldiği zaman ulusun üyesi olur. Özgür birey, kararlarını ve seçimini kendi özgür istenciyle belirleyen bireydir. Tarikatının, şeyhinin siyasal iradesini belirlediği, aşiret reisinin, toprak sahibinin yönlendirdiği birey, özgür birey değildir. Bir birey, hem tarikatına, ya da aşiretine, ya da toprakbeyine bağlı, hem de ulusun özgür birey anlamında üyesi olamaz. Kuşku yok ki, burada, kimlik cüzdanından değil, özgürleşmiş ve kendi seçimini kendi özgür iradesiyle gerçekleştiren bireyden söz ediyoruz.

Demokratikleşme, benim anlayışıma göre, bireyin maddi ve manevi bağımlılığından kurtulması, bağımsız özgür bireylere dönüşmesi demektir. Bu, aynı zamanda uluslaşma, ve süreç anlamında uluslaşmanın tamamlanması anlamına gelir. Şöyle de diyebiliriz: demokratikleşme = uluslaşma. Doğal ki, uluslaşma, ulus olarak bağımsız olmakla olanaklıdır.

Demokratik devrimin tamamlanması için belirttiğiniz ikinci ölçüt olarak, “ticaret burjuvazisini sanayi burjuvazisine dönüştürerek kırsal yapıyı dönüştürmek” gerektiği görüşünderiniz.

Ben, bu sorunuzu, soruyla yanıtlamak isterim: Kırsal alanın demokratikleşmesi, “ticaret burjuvazisinin sanayi burjuvazisine dönüştürülmesi” biçiminde, ve özellikle de ticaret burjuvazisi sanayi burjuvazisine dönüştüğü zaman kırsal yapıyı dönüştüreceği biçiminde ifade edilebilir mi?

Marx, tefeci ve ticaret sermayelerinin kapitalist-öncesi sermayeler olduğunun altını çizerek. Kapitalist-öncesi ticaret sermayesi, bir malın alınıp satılmasıyla sınırlıdır. Ticaret sermayesinin karını, bir malın alınan fiyatı ile satılan fiyatı arasındaki fark belirler.

Kapitalist üretim ise, sermayenin üretime girmesiyle karakterize edilir. Sanayi sermayesi, üretime giren sermayedir. Kapitalist biçimde, üretime, sermaye, artı-değer üretmek amacıyla girer. Sermaye sahibi, üretim araçları ve emek-gücü satın alır, yeni bir ürün üretilir. Bu ürün, kapitalistin bu ürünü üretmek için satın aldığı geçmiş ve canlı emekten fazla bir değer, artı-değer içerir.

Artı-değerin gerçekleşmesi, üretilen ürünün, yani tüketiciye değin uzanan bir dizi alıcı ve satıcı zincirinin devreye girmesiyle olanaklıdır. Bu süreçte, ister kredi biçiminde olsun, ister para biçiminde olsun katılan sermaye/sermayeler, bu artı-değerden pay alırlar. Bir başka deyişle, burada, ticaret sermayesi, üretime giren sanayi sermayesinin bir ögesidir ve kapitalist-öncesi ticaret sermayesinden nitelik bakımından ayrılır. Dolayısıyla “kırsal yapıyı dönüştürecek” olan “ticaret burjuvazisinin sanayi burjuvazisine dönüşmesi” yerine, kırsal alanın sanayileşmesi demek daha doğru olur.

Aslında kırsal alanın demokratikleşmesi, tek başına tarımsal emekçinin toprağa bağlılıktan ve toprak sahibine bağımlılıktan kurtulmasıyla gerçekleşmez; bu, kırsal emekçinin demokratikleşmesinin olmazsa olmaz koşuludur. Kendi toprağını işleyen ve bu bakımdan bağımsız sayılmak gereken köylü ailelerin demokratikleşmesi, ancak, doğal ekonomiden meta ekonomisine geçmekle olanaklıdır. Yerel pazar için değil, ulus ölçeğinde genel ve yaygın anlamda pazar için meta üreten ve meta tüketen köylü ailesini, uluslaşma ve demokratikleşme aracı içerisine almamız gerektiği gözardı edilmemek gerekir. Çünkü, kendileri birer kapitalist işletme olmamakla birlikte, sermayenin iç pazarı ele geçirmesi ölçüsünde, köylü, ailesiyle birlikte, dolaylı olarak, sermayenin işçisi konumuna girer.

Hemen burada, Marx'ın, benzeştirerek açıkladığı gibi, bu meta üreten ve meta tüketen küçük üretici köylüyü kapitalist, işletmesini de kapitalist-işletme olarak algılayacak olursak, bu köylü ailesi, ürettiği üründe, toprağının rantını, sermayesinin karını, emeğinin ücretini ger-

çekleştirmiş olmak gerekir. Ama küçük-üretimde, büyük ölçekli kapitalist tarım işletmelerine oranla emek-üretkenliği düşüktür. Köylü ailesinin ürettiği ürün kapitalist işletmede üretilen ürün ile ulusal pazarda, özellikle de makine, gübreleme, sulama ve tohum bakımından emek üretkenliğinin en uç noktasında bulunan büyük işletmelerde üretilen ürün ile uluslararası pazarda karşı karşıya geldiği zaman, ürününün fiyatında, sırasıyla ve duruma göre, toprağının rantını gerçekleştiremez, sermayesinin karını gerçekleştiremez, emeğinin ücretini tam olarak gerçekleştiremez, yoksullaşır. Lenin'in anlatımıyla bu, acılı bir yoksullaşmadır.

Köylü ailesini, bitkinleştiren, yoksullaştıran, bir başka deyişle üretim araçlarından yalıtılarak salt emek-gücü satıcısı durumuna dönüştüren sermayenin, ulus ölçeği içersinde, bu üreticiden sağladığı ve biriktirdiği değer ile, ona istihdam olanağı da sağlamış olması gerekir. Bu istihdamı sağlayamadığı zaman, -ki, bu değeri emen sermaye ülke içersinde olmadığı ve emilen değer ölçüsünde ulusal ölçekte yeniden-üretim genişlemediği için-; kapitalist biçim, üretici güçlerin gelişmesinin engeli haline gelmiş olur. "O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar." (Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya "Önsöz", s. 39.)

Sanırım, çizmeden yukarı çıkmaya başladım.

SONSÖZLER

Uzattım. Sizin bir sonraki sorunuzu yanıtlamaya yerim kalmadı, zamanım hiç kalmadı. Ama hem yukardaki tümcelerimi tamamlamak, ve hem de son sorunuzun ilk bölümünü oluşturan, "*1980 sonrası neo-liberal politikalar, tarım alanında büyük toprak mülkiyetini temel zenginlik kaynağı olmaktan büyük ölçüde çıkardı; IMF ve Dünya Bankası politikalarıyla tarımdaki liberal politikalar, 24 Ocak kararlarıyla başlayan süreçte girdi fiyatlarını sürekli yükseltti ve iç ticaret hadleri tarım aleyhine genişledi.*" cümlelerine yanıt olması için, Toprak Reformu Kongresine sunduğum bildiriden şu pasajları aktararak bitireyim:

"Sermayenin İlk Birikimi ve Küçük Köylülük'e İkinci Ek" adlı yazım Eylül 2000'de yazılmıştı ve "İçerim Yanıyor Aney..." üst başlığını taşıyordu. Bu yazı, Korkut Boratav'ın "Türkiye'yi kim yö-

netiyor?" (*Cumhuriyet*, 2 Şubat 2000, 9 Şubat 2000, 16 Şubat 2000) diye sorduğu yazılarına gönderme yaparak başlıyordu.

Boratav, "Ankara'da, bakanlıkların, müsteşarlıkların toplantı salonlarında" "Amerika'dan gelen birtakım insanların Türkiye Cumhuriyetinin yüksek bürokratları ile biraraya gelerek", "Türkiye tarımının geleceğini, çiftçinin, köylünün kaderini belirleyecek politika modelleri inşa ettiklerini, kanun taslakları oluşturduklarını" yazıyor, "birtakım yabancı uzmanların", "IMF'ye verilen niyet mektubunun içerdiği çizgiler doğrultusunda milyonlarca çiftçi ve köylüyü piyasa güçlerine teslim ederek Türkiye tarımını geriletken süreçleri hızlandırma çabası içerisinde" olduklarını belirtiyordu. Sıradan iki bürokratin adını yazarak, bunların imzalarını taşıyan "niyet mektubu"nda, başka şeyler yanında, (1) destekleme politikalarının 2001-2002 yılına kadar adım adım kaldırılacağını, (2) 2000'de hububat destekleme fiyatlarının dünya (Chicago Borsası) fiyatlarının %35'ini aşmayacağını, Türkiye adına IMF'ye sunulduğunu yazarak soruyordu: "*Türkiye'yi kim yönetiyor?*"

Ben de eklemiştim:

"Efendiler efendisi Korkut Boratav, Türkiye'de, neredeyse yetmiş yıla uzanan destekleme politikalarını fiilen rafa kaldırmak", "çiftçi ve köylüyü" "piyasa koşullarına, giderek dünya piyasasını belirleyen güçlere teslim etmek" için "modeller" oluşturan Dünya Bankası uzmanlarına "biraz yüzünüz kızarmıyor mu?" diye soruyor!

Boratav'la burada görüş ayrılığı içerisinde olduğumuzu belirtelim. Çünkü yüzü kızaracak olan IMF ya da Dünya Bankası uzmanları değildi.

Üstelik sorun, ülkenin bağımsızlığı, geleceği ve ulusun gönenci açısından, yüz kızartıcılıkla açıklanamayacak denli de ağırdı ve bugün de ağırdır.

Eklemek isterim: Yanıtlamadığım sorunuzda sormuşsunuz: seksen yıldan sonra hala bir toprak reformuna gerek var mı, yararı var mı, olanağı var mı diye. Yanıtlayayım: Zamanında kırsal alanın, yani bir bütün olarak köylülüğün demokratikleşmesi, maddi ve manevi olarak tamamlanabilmiş olsaydı, bugün, tarikat ve cemaatlerin kırsal alan üzerinden ülke yönetimine ağırlığını koydukları bir ülke haline gel-

nezdik. Kırsal alanın demokratikleşmesi tamamlanmış olsaydı, bugün köylülük çökmenin, ulus çözülmenin ve ülke dağılmanın eşiğine gelir miydi? Ya da bugün ulusal bayrağın bir yandan etnik ve bir yandan dinsel kimliklerle boyandığı bu süreçte, ulusun ulusal bayrağı, etnik, dinsel, mezhepsel, tarikatsal, cemaatsal bayrakların altına çekilebilir ve, ulusal egemenlik gönderinde, Dünya Ticaret Örgütü, IMF, Dünya Bankası, NATO, Avrupa Birliği sancakları arasında soldurulabilir miydi?

1-7 Nisan 2007, Ankara

M.İ.Erdost'un Konuşma Konusuyla Doğrudan İlgili Yazı ve Çalışmaları

- ERDOST, Muzaffer İlhan, *Kapitalizm ve Tarım Küçük Köylülüğün Yoksullaşmadığı Tezinin Eleştirisi*, Onur Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Eylül 1988.
- "Tarımsal Geriliğin Kaynakları ve Toplumsal Sonuçları", s.143-154.
- "Köylülük ve Demokratikleşme", s. 154-164.
- "24 Ocak ve Demokrasi", s. 164-172.
- "Kırsal Alan -Yapısı ve Özellikleri", s. 172-186.
- "24 Ocak Kararları ve 12 Eylül'ün Tarımsal Alana Ekonomik, Toplumsal Yansıması", s. 186-207.
- ERDOST, Muzaffer İlhan, *Ulus Uluslaşma Demokratikleşme*, Onur Yayınları, Ankara, Şubat 1991.
- ERDOST, Muzaffer İlhan, *Pandora'nın Bir Başka "Kutu"su*, Onur Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Kasım 2000.
- "11. Sermayenin İlkel Birikimi ve Küçük Köylülük", s. 190-196.
- "12. Kırıldı Kolum!.. 'Sermayenin İlkel Birikimi ve Küçük Köylülük'e Birinci Ek", s.197-206.
- "13. İçerim Yanıyor Aney!.. 'Sermayenin İlkel Birikimi ve Küçük Köylülük'e İkinci Ek", s. 207-255.
- ERDOST, Muzaffer İlhan, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı İmparatorluğunda Mülkiyet İlişkileri*, Onur Yayınları, 3. Baskı, Ankara, Haziran 2005.
- "Osmanlı İmparatorluğunda Üretim İlişkileri ve Asya Üretim Tarzı", s. 11-76.
- "Asya Biçimi ve Feodalizm", s. 77-91.
- "Asya Üretim Biçimi ve Kapitalist Üretime Geçiş Koşulları", s. 92-139.
- "Osmanlı İmparatorluğunda Mülkiyet İlişkilerinin Feodal Niteliği ve Sonuçları (Bir Yaklaşım)", s. 140-137.

- “İmparatorluktan Cumhuriyete Devreden Toprak Mülkiyet Biçimleri ya da Timar Sistemi ve Sonuçları”, s. 238-265.
- “Toprak Reformunun Ülkemizin Toplumsal, Ekonomik ve Siyasal Yapısında Yeri”, s. 266-319.
- ERDOST, Muzaffer İlhan, *Hiç Ölmedim Ben*, Onur Yayınları, Ankara, Ekim 2006.
- “Osmanlıdan Cumhuriyete/Cumhuriyetten Günümüze Yabancılara Taşınmaz Satışı ve Yasallaşma Süreçleri ve Sonuçları”, s. 77-125.
- ERDOST, Muzaffer İlhan, *Sosyalizmi Seviyorum*, Onur Yayınları, Ankara, Şubat 2006.
- “Toprak Reformunun Siyasal Boyutları ve Demokratikleşme”, s. 125-146.
- “Cahit Külebi’nin Şiirinde Anadolu”, s. 147-169.